

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- O. URGART: Mait Metsanurk. (Pildiga.)
- K. MIHKLA: Mait Metsanurga maiselt matkalt.
- H. VIRES: Kristjan Rutoff-Rajasaare. (Pildiga.)
- R. VIIDALEPP: Iseloomustavat eesti ohvrikividest. (Pildiga.)
- E. KOERN: Eesti naise iluravist endistel aegadel.
- L. ANVELT: Anonymus — Ühe Norra reisi kroonika.
- P. ARISTE: Ühest lasteraamatute seeriast.
- R. SIRGE: H. G. Wells — Lühike maailma ajalugu.
- H. VIRES: C. Sarap — Vana Narva.
- A. KAAL: O. Loorits — Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den Estnischen Fischern.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 27. poogen.

№ 11

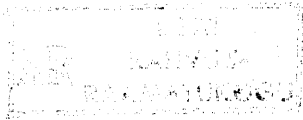
17. november

1939

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Ar 909 P
Eestis

Ed. Hubel.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

NOVEMBER 1939

NR. 11

MAIT METSANURK.

Tema 60. sünnipäeva puhul.

Kui mõni aasta tagasi üks kirjanduslikke intervjuerijaid pöördus Mait Metsanurga poole küsimusega, millises suunas kujutleb intervjueeritav oma kirjanduslikku tulevikuteed kulgevat, sai ta vastuse, mis oma kindlusega ei jäta mingit võimalust kaksipidi mõtlemiseks. „Jään realistiks,“ vastas kirjanik. Ning lisas: „Arvan, et meil suuri teoseid ei saa anda väljaspool realismi.“ Kuid jutuaajamist jätkates ning lemmiklektüüri küsimust puudutades andis ta samas seletuse, mis näib olevat olulises vastuolus eelnevaga. „Olen omanud palju lemmik-autoreid, kuid nad pole selleks jäänud,“ tunnustas Metsanurk. Aga seda viimast tunnustust ei oleks meil tarviski, et kahelda Metsanurga kirjanduslike sümpaatiate absoluutselt kindlana püsimises. Me teame ju niigi, et Metsanurk kirjanduslike suundade järele käimises tegelikult on olnud vägagi muutlik, kui suurt taht kindlaksjäämiseks ta igakord poleks osutanudki.

Oma esimesed õnnestunud teosed kirjutas Metsanurk Ernst Petersoni suunale lähenevas arvustavas ning naturalistlikus laadis („Vahehaare Villem“); Maailmasõja päevil tegi ta silmanähtavaid järeleandmisi „Noor-Eesti“ stiiliharrastusele („Toho-oja Anton“); iseseisvuse algaastail oli ta meil üks neist väheseist, kes tähelepandavamas ulatuses võttis omaks saksa ekspressionismi teooriad („Jumalata“, „Kindrali poeg“); sajandi kolmanda ja neljanda aastakümne vahetusel oli ta Hugo Raudsepa kõrval ainus, kes vanemast põlvest ühines eluläheduslaste rünnakuga, ning lõpuks oli ta esimesi, kes ajaloolise romaani elustamisega sai meie viimaste aastate rahvusliku renessansi tõhusaks toeks. Ühtlasi on Metsanurk paralleelselt kirjanduslike mõtte- ning stiilisuundade vahetamisega vahetanud ka neid eeskju pakkuvaid välisautoreid, kes on talle tuge andnud

oma tee otsinguis. Nii on ta ilme kujunemisele üksteise järel varju heitnud Ibsen, Hauptmann, Tšehhov, Polenz („Vaheasaare Villem“), Flaubert („Epp“), Kuprin („Taavet Soovere elu ja surm“) ning teised. Kõik siis sellised autorid, kes ei mahu oma mõtte- ega stiililaadilt kaugeltki mitte ühe mütsi alla.

Kuid vastuolu tahte vahel esindada kindlat kirjanduslikku suunda ja kalduvuse vahel omaks võtta kõike seda meeldivat, mida endaga kaasa toovad uued ajad, ei ole mitte ainus vastuolu Metsanurga juures. Samasugust vastuolu, millist näeme tema kirjandusliku suuna otsinguis, näeme ka tema loominguprotsessis kitsamas mõttes.

Tema suhteliselt suurimaid järjekindlusi on olnud teatavasti rõhu asetamine sisu ja vormi vahekorras sisule. Kuid samal ajal ei ole vist ükski teine kirjanik meil oma teostele vormi otsimisel kulutanud nii palju vaeva, nagu seda on teinud mõnel juhul Metsanurk. Kuigi ka siin satume omakorda uutele vastuoludele. Ta on mõnda teost hoidnud kaua lauasahelis, on töötanud seda korduvalt ümber, kuni lõpuks paljude aastate möödudes on usaldanud saata lugeja kätte. Kuid teiselt poolt on ta enda sõnade järgi nii mõnedki teosed lasknud trükimasinasse mustandena. Ning veelgi rohkem: isegi ühes ja sessamas teoses leiduvat tal peatükke, milliseid on ümber kirjutatud kuni kümme korda, teiste kõrval, millised on avaldamist leidnud esialgse visandina.

Sügavad vastuolud ulatuvad veelgi kaugemale ta kirjanduslikus loominguprotsessis, haarates oma mõju alla juba esimesed sammud iga teose sünni eel. Nagu on meil vähe neid kirjanikke, kes viitsiks mõnd teost stiililiselt läbi töötada kuni kümme korda, nii on võrdlemisi vähe ka neid, kes oleksid mallanud kulutada aastaid hoolikaks materjali kogumiseks mingi teose jaoks. Metsanurk on teinud seda siiski peaaegu alati. „Kutsutud ja seatud“ olevat valminud alles siis, kui läbi oli loetud terve raamatukogu usuteaduslikku kirjandust. Romaani „Fr. Arraste ja pojad“ valmimise eel olevat kirjanik töötanud mõnda aega ühes Tallinna äris, et detailideni tundma õppida ärielu. „Punase tuule“ eel olevat ta märkmik ja pliiats käes liikunud mitu nädalat ühes Tartumaa talus. Ja romaan „Ümera jõel“ olevat mõlkunud meele kirjanikul rida aastaid, kuni tal kogunes vajalikul määral konkreetset teaduslikku materjali romaani ajaloolise luustiku koostamiseks.

Teiselt poolt teame meie, et nii paljudki usuteadlased peavad romaani „Kutsutud ja seatud“ teaduslikke aluseid üsna lünklikeks. Romaani „Ümera jõel“ puhul ei ole tarvis olla õpetatud

ajaloolane, et märgata nii mõningaidki eksimusi lihtsate ajalooliste tõdede vastu. Ning lõpuks ta tänapäevaelu käsitlevais romaanides on tõelise eluga sobimatuid „väikesi tähelepanematusi“ vahest kaugelt rohkem kui neil, kes töötavad ilma suuremate eeltöödeta, ainult muu seas kogutud tähelepanekute najal.

Võiks minna veelgi kaugemale ja avastada järjest uusi vastuolusid Metsanurgas kui kirjanikus. Kuid jätkub neistki, et meid imestama panna, kuidas saab kirjanik, kellel nii palju on olnud südamelähedane, kuid selleks lõpuks ometi mitte ei jäänud, olla silmapaistvaimaks ideede eest võitlejaks üldse meie kirjanduses. Sest see, et Metsanurk on meie kirjanduses ägedaimaks võitlusinimeseks, ei ole siiski mitte mingi ekslik üldarvamus, see on tõsiasi.

On küll ju õige, et meie tõeliseks võitlusinimeseks tavaliselt peame seda, kelle eesmärk on kindel ja sellele eesmärgile viiv tee selgesti tähistatud, kuid kõiges on erandeid ja üks neist on olnud reserveeritud siin ka Metsanurgale.

Õieti on säärase idee vajadus, mille juurde võiks kindlaks jääda ja mille pärast maksaks võidelda, Metsanurgale alati olnud rohkem kui selge. Juba oma varases näidendis „Päikese tõusul“, mis on kirjutatud „Estonia“ kutselise teatri avatükiks ja mis on jäänud kahjuks käsikirjas seisma, juhtis Metsanurk tähelepanu neile kurbadele tagajärgedele, millisteni viib mugava elunautimisega seotud ideetus. Niisama tuleneb ka „Isamaa õilmete“ naiskangelase hukkumine sellest, et see ei osanud endale leida mingit kindlamat sihti elus.

Samuti hindab Metsanurk peaaegu ideetusega võrdseks seda, kui mitme idee vahel kõikudes ei suudeta endale leida sobivat, mille juurde jääda lõpuni. Oma kõhklemise ohvrid on Kristjan Raudma „Jäljetus hauas“, Kindrali poeg ning terve rida teisiigi Metsanurga otsustusvõimetuid kangelasi.

Metsanurk on ikka tunnustanud kindla idee vajadust selleks, et isik võiks ilmet omada ja eluvõitluses püsida. Ta ei ole ise säärast kindlat ideed suutnud anda, kuid ta on vähemalt näidanud, millised ideed on võltsideed. „Vahehaare Villemi“, „Epu“, „Talupoja poja“ ning nii mitmete teistegi teoste kangelaste elu kaotab mõtte sellepärast, et joostakse võltsideede järele, et kulla pähe hinnatakse kassikulda. Metsanurk ei ole mitte küsimuste positiivne lahendaja, ta on arvustaja.

Ning arvustajana võib-olla on Metsanurgale tulnud see koguni kasukski, et ta pole püsivalt ning jäävalt kiindunud ühessegi ideesse. Seetõttu on ta alati lahti olnud selle vastuvõtmiseks, mida endaga kaasa on toonud aeg. Ta on alati olnud

aktuaalne ning omamoodi elulähedane. Ja kuna ta tahe igakordse uude olukorda sattumise järel on ometi nõudnud kindlustumist, mitte passiivset vastuvõtmist ning loidu kaasaujumist, siis on järgnenud igale muudatusele kiire, otse kirglik arvetegemine.

Metsanurga voorused on vahest suuremas sõltumuses tema nõrkustest, kui seda näeme harilikult teiste kirjanikkude juures. Seepärast ei saa ka tema suurim austaja silmi sulgeda viimaste ees. Neid tuleb vahest rohkem kaasa arvestada kui teiste loovate isikute puhul, kuid samal ajal tuleb ka tunnustada, et tõepoolest mitte ükski meie kirjanikest pole suutnud viia oma lugejat sel määral kaasaegsete probleemide keskele, kui seda on teinud Metsanurk. Selles on ta seniületamatu peamine väärtus ka käesoleval tähtpäeval.

O. Urgart.

MAIT METSANURGA MAISELT MATKALT.

1.

Kirjanik *Mait Metsanurk* põlvneb Hubelite perekonnast, kelle esiisade koduks oli Kärevere vald Põhja-Tartumaal. Ta isapoolsed esivanemad esindasid põliseid vabadikke, kes polnud kinnistatud kindla koha külge, ehkki mõisnikud tegid selleks katseid. Kirjaniku esiisa „Matzi Hans“, keda kirikukirjas kutsuti „Vahhi Hansoks“, pidas XVIII sajandi keskpaiku vabadikukohta Kärevere mõisa mail. Tema poeg „Vahhi Tõnno“ (sünd. 1751) viibis 1795. a. revisjoni ajal redus, „war erlaufen gewesen“, nagu loeme Kärevere mõisa revisjonilehtedest. A. 1811 toodi paosolija Vahi Tõnu Käreverre tagasi, kus talle eluasemaks anti sünnikoht, Matsi vabadikotalu. Teoorjuse tulekul sai ta a. 1826 perekonnanimeks *Hubeli*.

Vahi Tõnu teine poeg *Märt* (sünd. 1796), pärsine Metsanurga vanaisa, lahkus 33-aastase täismehena Käreverest ja asus Kärkna valda Lähte külla elama, et seal pidada iseseisvalt Lähte talukohta. Nagu teadsid vanad inimesed aastakümnete eest kirjanikule kõnelda, olnud ta vanaisa väga elurõõmus, lõbus vestleja ja „seltskonna inimene“¹⁾. Mõisas tegi ta puusepatööd ja oli vahel kutsariks. Lähte külast siirdus *Märt Hubel* a. 1850 mõisa soovil Saare tallu, mis asetses keset metsapadrikut soosaarel. Soo piiras kolmest küljest Saare talu ja selle kirdepoolisel

---

1) Ed. Hubeli kiri 16. VIII 1933.

piiril asetses Umbjärvi. Kohaliku rahva jutustuse järgi tekkinud järv kauges minevikus raba põlemise tagajärjel²⁾).

60-aastasse ikka jõudnud vanaperemees Märt jättis talupidamise vanema poja Jaani juhtida. Kirjaniku isa Jaan Hubel, kes oli sündinud 8. jaanuaril 1822. a. Käreveres, kehas tasublit, tagasihoidlikku ja vaikseloomulist töömeest. Ta oli vähesõnaline, aga oma otsustes kindel ja järeleandmatu. Talutööd rühkis ta teha väsimatult ja oli igal pool esimesena väljas. Kui isa sattus jutuhoogu, siis oli tal palju huvitavat jutustada, mida lapsed kuulasid teritatud kõrvu³⁾).

Jaan Hubeli teine naine, kirjaniku ema Lovisa (sünd. 7. IV 1835) pärines Pülistverest Veltmannide sugukonnast. Ta oli tundeõrn, lauluandeline ja jumalakartlik⁴⁾. Emalt päris Metsanurk emotsionaalselt reageeriva kirjanikuhinge ja muusikaande, isalt aga blondika näojume ja fabuleerimisoskuse.

Saarel oli läinud sajandi viimase veerandi algul veel vana korstnata talumaja, millel oli kaks väikest kambrit, suur rehetuba ja rehala. Talvel kippus ruum ses madalas taluhüüdis 11-liikmelisele perekonnale kitsaks jääma. Pada, milles keedeti kogu perele toitu, rippus ahjusuu ees koogu otsas⁵⁾).

Jaan Hubel oli nagu ta isagi osav puusepp, kes tegi ise kirve ja hõõvliga kõik talu puutööd⁶⁾. Tema hoolitsusel olid Saarel puunõud, tarberiistad, vankrid ja reed alati korras. Ema laulis ühes vanemate tütardega talveõhtuil voki vurina ja kangastelgede lõksatuste saatel.

2.

Mait Metsanurk sündis 7. novembri hommikul 1879. a. Saare taluperemehe üheksanda ning noorima lapsena. Nimepanemisel, mis aset leidis sama kuu 18. päeval, olid vadereiks Orge koolijuhataja abikaasa Jetta Kaal, tulevane Saadjärve vallavanem Hans Veltmann ja Jaan Tallmeister Tartust⁷⁾. Kui väike Eedi alles kandis allapoole põlvi ulatuvat seelikut, suri 1882. a. detsembris ta unistusliku pilguga ja kirjanduslike huvidega 17-aastane vend Märt kopsutiisikusse. Kirjanik mäletab venna kirstupanekut põlevate küünalde valgusel kui oma varaseimat lapsepõlve-mälestust, mis aegade kuludes pole ununenud. Lapsepõlves män-

2) Kusta Hubeli teateil.

3) Ann Luha teateil.

4) Ed. Hubeli teateil.

5) Kusta Hubeli teateil.

6) Ed. Hubeli teateil.

7) Äksi sünnimeetrika järgi.

gis Saare Eedi omavanuse seltsilise puudumisel enamasti üksinda. Suuremaks sirgudes hakkas ta karjas käima. Karjasesuved olid talle igavad, sest ta ei leidnud endale kohast tegevust. Vend Kusta kõrval, kes oli temast kolm aastat vanem, õppis ta nagu iseendast viieaastaselt lugema⁸⁾. Omandanud lugemisoskuse, kiindus Eedi raamatuisse, millede muinasloolised sündmused panid liikvele ta fantaasiamaailma.

Kaheksandal eluaastal hakkas Metsanurk nn. „väikese näitajana“ kord kuus käima Orge vallakoolis, mis asetses soo taga raudteetammi ääres. Kirjaniku esimene kooliaasta oli seotud vapustavate sündmustega, mis tähistasid ta eluvintsutuste algust. Juba esimesel koolipäeval tõreles teda koolikatsuja pastor E. Wegener, et ta kodus piiblilugude asemel oli lugenud patuse loriga täidetud juturaamatuid. Siitpeale hakkas Metsanurga hinge sügenema vastumeelsusetunnet kirikutegelaste vastu. Veel enam masendas ta meeli isatalu mahapõlemine 1887. a. detsembris ja sellega kaasaskäiv kodutusetunne, mis halvatas kogu perekonna töötahet. Et seda rusutud meeletu leevendada, laskis vanim vend Johan (sünd. 24. V 1863), kellele isa oli usaldanud talu juhtimise, uue elumaja ehitada⁹⁾. Kuigi Johan kui kõrgekaarelise kujutluslennuga noorperemees oli unistanud avarast taluelamust, ei saanud ta seda ajakiiruse ja rahanappuse tõttu teostada. Suvel aga ehitati Johani ettepanekul Saarele mõisa taoline laut, mille pööningule võidi sõita põhu- ja heinakoor- matega¹⁰⁾.

Kümneaastaselt võeti Metsanurk Orge vallakooli õpilaseks vastu. Õppimine ei tekitanud talle mingeid raskusi, aga läbisaamine kaasõpilastega polnud igakord kõige parem. Suuremad poisid ei sallinud nutikat Saare talu noorimat poega, kes teadmistelt neist silmahakkavalt ees oli, nad hakkasid teda vahe- tundides kiusama ja narrima. Pärast koolikursuse lõpetamist oli Metsanurk paar aastat Orge koolis juhatajal abiks lapsi õpetamas. Sellal tõlkis ta mõned Krõlovi valmid eesti keelde ja sai nende eest kiita.

Vallakooliaastail luges Metsanurk tähelepandava innuga kirjandust. Isatalu oli tellitud „Olevik“, mida ta tähest täheni läbi luges, mõnedki palad mitmele korrale. Orge koolis oli kaunis mahukas raamatukogu, mis mõne aastaga läbi loeti. Sügavamalt jäid talle meelde Saali ajaloolised jutustused, Vilde „Töömehe tütar“ ja Gogoli eestindatud „Taras Bulba“. Schnakenburgi kir-

8) Kusta Hubeli teateil.

9) Ed. Hubeli teateil.

10) Kusta Hubeli teateil.

jastuse nimestik aitas ta igatsust kirjanduse järele veelgi suurendada¹¹⁾).

Oma esimeseks suurkooliks peab Metsanurk isatalu tagakambrit, kuhu vanima venna Johani kutsel kogunesid puhkepäeviti ümbruskonna arenenumad mehed, et lugeda ajalehti ja populaarteaduslikku kirjandust ning arutella poliitilisi päevaküsimusi ja maateaduslikke probleeme. Mõttevahetuse algatus oli harilikult Johani kui rohkemlugenu käes. Harilikult jutustas tema, teised kuulasid ja avaldasid oma arvamusi.

3.

Linna kihavasse ellu ja vaimuvärskendavasse õhkkonda sattus Metsanurk 15-aastase noorukina, kui ta taluperemehest venna Johani ainelisel toetusel astus Tartu venekeelsesse linnakooli, mis töötas praeguse XV algkooli ruumes Riia tän. 99. Esialgu tundis uustulnuk end linnakeskkonnas saamatuna, aga varsti ta muganes muutunud oludega ja leidis endale koolikaaslaste hulgast sõpru. Linnakoolis oli Metsanurk suuresti huvitatud vene kirjandusest, eriti Lermontovi ja Puškini luuletoetist. Ta kirjutab: „Üheks suveks anti pähe õppida „Kaukasuse vang“. Õppisin seda augusti lõpul ja septembri alul, põllutöö kõrval, ja sellest ajajärgust on mul ilusam mälestus jäänud. Lermontovi „Mtsõrit“ katsusin tõlkidagi, aga see käis mulle üle jõu“¹²⁾. Linnakooliaastail õppis Metsanurk ka viiulimängu, mis teda juba lapsena oli meelitanud. Ta õpetajaks oli muu seas tuntud viiulikunstnik Ed. Sõrmus. 1897. a. suvel oli tulevane kirjanik Äksis leeris, kus ta osutas pastor L. Greinerti hinnangu järgi häid teadmisi usuõpetuses.

Isatalu, kust Metsanurk sai toidumoonna, tabasid järsku suured kaotused. Ootamatult suri 8. sept. 1895 Saare talu peremees, vanim vend Johan, ja paar aastat hiljem, 9. aug. 1897 kirjaniku isa Jaan¹³⁾. Talu läks keskmise venna Kusta kätte (sünd. 3. XI 1876), kes oli alles küpsemiseas ega omanud mingeid kogemusi talumajapidamise juhtimiseks. Ilma jäänud kodusest toetusest, lahkus Metsanurk koolist ja teenis endale ülalpidamist üksluisse kantseleitööga. Siis õnnestus tal koolivennalt laenuks saada vähekeese raha, ta astus uuesti kooli ja lõpetas selle 1899. a. kevadel¹⁴⁾. Kuna üldhariduslik linnakool ei avanud teed kutse-

11) Ed. Hubeli teateil.

12) „Looming“ 1930, lk. 838.

13) Äksi kirikuraamatute järgi.

14) Ed. Hubeli teateil.

lisele tegevusele, õppis Metsanurk ühe aasta pedagoogilistel kursustel, kus ta omandas algkooliõpetaja kutse.

Vahepeal arenesid kodutalus sündmused majandusliku kokkuvarisemise suunas. Noorperemees Kusta, kes polnud suuteline talu korras hoidma, sattus pärandusosade väljamaksmisel rahalistesse raskustesse ja talu müüdi 1907. a. oksjonil naabertalu peremehele Jaan Klaosele¹⁵⁾. Kusta Hubel jäi kolmeks aastaks Saare talu rentnikuks, et 1910. a. kevadel jäädavalt sealt lahkuda.

Pärast linnakooli lõpetamist andis Metsanurk Tartus viiulitunde ja täiendas oma teadmisi autodidaktina. Ta huvide tulpunktlikes keskuses olid niihästi poliitilised kui ka teaduslikud probleemid. Poliitikas oli ta Jaan Tõnissoni rahvuslike põhimõtete pooldajaid, teaduses jälgis ta loodusfilosoofilisi küsimusi.

Käesoleva sajandi hakul sõnastas Metsanurk oma esimesed kirjanduslikud katsed, nagu ta kirjutab: „Need olid realistlikud kirjeldused (mitte jutustused) mõnest linna-aguli korterist, mida olin näinud ja mis oma viletsusega mind üllatasid. Peale selle algasin, kui ma ei eksi, 1902/1903. a. talvel pikemat romaani“¹⁶⁾.

Tundes endas sisemist kutsumust pedagoogilise tegevuse järele ja tahtes üle saada ainelisest puudusest, siirdus algaja kirjanik 1903. a. sügisel Võrru algkooli õpetajaks. Ülekäte läinud provintsilinna poiste distsiplineerimine oli üsna pingutust nõudev töö, mis väsitas ja sundis kirjanduslikest harrastusist vahetevahel loobuma¹⁷⁾. Väikeses Võru linnas, kus vaimse elu tuiksoon pulseerus vaevalt märgatavalt, luges Metsanurk palju kirjandust ja septses proosakatseid, millest mõned ilmusid „Postimehe“ ja „Linda“ veergudel. Õpingute jätkamise kavatsusega lahkus ta 1904. a. lõpul Võrust ja tuli Tartu tagasi. Kuigi Metsanurk püüdis ülikooli pääseda, ei lubanud seda piiratud majanduslikud võimalused. Olles suurte intellektuaalsete huvidega, ei väsinud ta millalgi oma keelteoskust täiendamast ega silmaringi avardamast iseõppimise teel. Vene ja saksa keele hea mõistmine võimaldas tal tutvuda maailmakirjanduse paremikuga, prantsuse keel viis ta kokkupuutesse romaani kultuuriga ja soome keele vähene tundmine lähendas teda vennasrahva vaimulätteile.

4.

1905. a. revolutsiooni mõjul taandus Metsanurk ühes noorema haritlaspõlvega üha enam Jaan Tõnissoni kodanlikust poliiti-

15) Julius Sakariase teateil.

16) „Looming“ 1930, lk. 839.

17) Ed. Hubeli teateil.

tikast ja kaldus radikaalse voolu mõjupiirkonda. Ta sümpaatiat kuulus sotsiaalselt kannatavale ühiskonnakihile, kelle eluvintsutusi ja allajäämist olude ränkusele ta oli tundma õppinud Vilde, Särgava, Maupassant'i ja Zola naturalistlike teoste kaudu. „Noor-Eesti“ rühma programmiline pateetika haaras vähe tagasihoidlikku Metsanurka, kes eelistas loomulikkust estetismile ja tavalist väljendusviisi stiliseeritud vormile.

Saanud ajalehtede toimetajaile tuntuks oma proosakatsetega, tuli Metsanurgal vastu võtta kutse ajakirjanduslikule tööpõllule. Lühikest aega töötas ta H. Laasi „Vabaduse“ toimetuses Tartus ja astus 1906. a. Jaak Järve vabavaatelise „Virulase“ teenistusse Tallinna. Esialgne töö ajalehetoimetustes oli tal vajalikuks eelharjutuseks pärastiseks kirjanduslikuks loominguks. Jälgides Tallinnas lavaetendusi ja kirjutades „Virulasele“ teatriarvustusi, sai ta äratusi näidendite koostamiseks. Tema esikdraamaga „Päikese tõusul“, mis pole veel trükitis ilmunud, avati „Estonia“ kutseline teater. Kui „Virulane“ ja selle järglane „Õigus“ läksid saksameelse toimetaja omanduseks, lahkus Metsanurk ühes teiste toimetustliikmetega, et hakata välja andma uut päevalehte „Tallinna Teataja“¹⁸⁾, mille peatoimetajaks oli K. Päts (1911—1917) ja pärast seda kuni 1920. a. Metsanurk. „Tallinna Teataja“ toimetajana mõisteti ta enamlaste tribunali poolt 1917. a. detsembris kaheks nädalaks türmi¹⁹⁾. Ajakirjanduslik tegevus pakkus majanduslikult küll muretut elu, aga pidurdas tunduvalt ilukirjandusliku produktsiooni pinget.

Metsanurga perekondlik elu on olnud hingeliselt heitlusrohke. Kirjanik naitus 20. sept. 1908. a. Alma Aavikuga, kellest ta lahutati 26. sept. 1912 Eestimaa Konsistooriumi otsusega²⁰⁾. Metsanurga teisest abielust (1916—1936) Vanda Hildegard Reichenbachiga on sündinud tütre Ester (21. V 1916), praegune loodusteaduse üliõpilane, ja Saare (27. III 1923), kes õpib Tallinna tütarlastegümnaasiumis²¹⁾.

Metsanurk on pidevalt kuulunud koguduseliikmete hulka, ehkki ta harva jumalateenistustel käib. Protestantliku liikumise elevuslikel aastail astus Metsanurk ajakirja „Agu“ toimetajana Tallinna Pühavaimu kogudusse, jäädes siiski passiivseks pealtvaatajaks²²⁾. Seda suurema andumusega on ta lugenud usuteaduslikku kirjandust, alates müstik Thomas a Kempis'e medi-

18) Ed. Hubeli teateil.

19) Koguteos „Konstantin Päts“, lk. 193. Tallinn, 1934.

20) Äksi kirikuraamatute järgi.

21) Tallinna Kaarli ja Pühavaimu koguduse kirikuraamatute alusel.

22) Fr. Stockholmi teateil.

tatsioonidekoguga „De imitatione Christi“ ja lõpetades Thiel'i moodsa usufilosoofilise teosega „Jesus Christus und die Wissenschaft“. Ei saa ka nimetamata jätta tema tähelepandavat huvi ajalooteaduslike teoste vastu.

Kirjanduspoliitilisel võitlusareenil on Metsanurk enamasti esinenud algatajate ja organiseerijate ridades. Ta on aktiivse juhatusliikmena tegutsenud Eesti Rahvahariduse Seltsi Kirjanduse Haruseltsis, Tallinna Kirjanduse Seltsis, Eesti Kirjanike Liidus, Raamatuaasta Peakomitees ja paljudes muus organisatsioon. Laialdase seltskondliku tegevuse tagajärjel on Metsanurk võinud elavalt reageerida muutuvatele ajanähtusile.

Mait Metsanurk on neid sotsiaalsete kalduvustega kirjanikke, kes ühiskondlikke kohustusi on kõrgemaks pidanud kui oma isiklikku heaolu.

K. Mihkla.

KRISTJAN RUTOFF-RAJASAARE.

1.

Kirjanik-põldur Kristjan R u t o f f - R a j a s a a r e, kelle kuuekümnendat sünnipäeva tänavu tähistame, on põline alutaguselane. Ta algkodu otsimine viib meid Lüganuse kihelkonnas asetsevasse vaiksesse ja muust maailmast lahutatud Saka rannakülla. Teadaolevail andmeil on siin XVII sajandist peale elutsenud Kr. Rajasaare esivanemad, teenides endale ülalpidamist sepatööst. Ameti järgi on neid kutsutud Sepa-omadeks — Sepa Antsuks või Sepa Jüriks, nii kuidas juhtus parajasti olema mehe nimi. Sepikoda oli keskuseks, kus kogu ümbruskonna rahvas käis adrasahku ja paadiraudu tegemas, sest sepad olid heas kuulsuses ning tundsid oma ülesannet hästi. Siin kurtis oma muresid nii orjaikke all ägav põlluharija kui ka kehvavõitu kalur, ja rahutu ääsitule valgel arutati üheskoos mitmeid muidki ajaküsimusi, mida ette veeretab ängistava elu kitsus. Saka rannaküla jäi nende asukohaks mitme sugupõlve kestel.

Selle idüllilise rannaküla jättis esimesena maha kirjaniku vanaisa Jüri (sünd. 1792. a. Sakal). Tal oli rahutum veri ja ta läks Peterburi otsima paremat põlve. Võõrsil polnud aga elu meelepärane ja mõne aja pärast tuli Jüri Eestisse tagasi, hakates seekord Vaivaras sepaks. Ta tõi Peterburist kaasa vene nime — Krutov. Kohalikule pastorile säärane nimi ei meeldinud, ta andis sellele perekonnakirjades saksapärase kõla ja kuju — Rutoff (mis nüüd kirjaniku poolt on muudetud Rajasaareks). Jüri

Rutoffil oli viis poega, kelledest Madis, kirjaniku isa, oli jällegi külasépp. Sepp Madis oli hoolas mees, sai nägusa Kallasvälja talu rentnikuks Vaivaras ja hiljem selle omanikuks.

Kirjaniku vanemate kodune perekonnaelu oli mitmeti omapärane. Isa Madis ja ema Kreet olid põhiliselt vastandnatuurid. Isa oli läbini usklik inimene, kirikuvöörmünder, kelle näol vaid harva nähti naeruvinet. Oma aja kohta oli ta vaimselt küllaltki arenenud. Tal oli meeldivaks kombeks istuda omaette vaikides ja kõike ümbritsevat seirata passiivse filosoofilise rahuga, ainult väga harva sattus ta innukamasse jutuhoogu. Siis kõneles ta veenvalt, isegi sugereerivalt: maamehed kuulasid tema arvamusi meeleldi ning teda arvestati. Õrnatundelise mehena oli ta oma laste poolt armastatud.

Tema naine Kreet oli aga seevastu äärmiselt keevavereline, äge ja tasakaalutu. Oma liigse teravkeelsuse ja südidusega tekitas ta enda ümber palava õhkkonna, mistõttu kogu perekonna kodune elu mõnikord muutus raskeks. Lapsi karistas ta vitsahirmuga. Kuid hoolimata tema agarusest ja tahtest olla kõikjal määrav, valitses kummatigi mingi eripärane harmoonia nende kahe polaarse loomuse vahel. Seda nõudsid ka ühised huvisuunad ja ülesanded: laste kasvatamine, talumajapidamise korraldamine jne. Endastmõistetavalt oli Kreet igas töös esimene rassiija.

2.

Selle abielu noorima võsuna nägi Kristjan Rajasaare esmakordselt maailmavalgust 26. novembril 1879. a. Vaivara v. Vana-Sõtke külas Kallasväljal. Kuigi poiss oli vilgas, nähti kodus tema lugemaõpetamisel ränka vaeva ning küsiti imestades, kust „säärane puupea küll sattus perekonda?“. Alles Vana-Sõtke algkoolis, kuhu väike Kristjan saadeti kaheksa-aastaselt, sai ta lugemise selgeks ja oli mõne aja pärast parimaid õpilasi. Vana-Sõtke koolile järgnes veel kolm aastat Vaivara kihelkonnakoolis — ja selle vaimse pagasiga see terane, kuid habras poisike siirduski ellu. Olles lahtise pilgu ja mõistusega, andus ta varsti hoolsale iseõppimisele. Ta eritahuline, maalilisi maastikke, sinavat merd ja külaelu vaikust armastav iseloom hakkas võtma kindlamaid jooni ning pärast puberteediiga ilmnes ta kujuneva isiksuse üks olulisimaid omadusi — tahe olla üksi. Ta oli ilma jäänud ema õrnusest ja armastusest, ning seepärast ei ihanud ta kellegi seltsi ega sõprust. Küllap see hingeline hoiak ja vabadust üle kõige nõudlev vaim oligi põhjuseks, miks Rajasaarest ei saanud suurlinna ärimeest, olgugi et ta keset Peterburi „hiilgust ja müha“ käis

õppimas kaupmehekunsti, ega ka elukutselist kantseleiametnikku, kuigi ta selle alaga vahetevahel tegeles küll Narva pangas, küll Soomes jne. Tema tundis endas kutsumust teisteks ülesanneteks, ta tahtis olla näitleja, arendada lavakunstilist külge maal ja tõsta rahva kultuurimeelt, mida kõike oli nii armetult vähe. „Oma tööala oli näitelava,“ kirjutab ta ¹⁾. „Sel ajal (umbes 40 a. tagasi) vaatas siis ümbruskond mulle kui narrile. Näiteks käis jutt ringi, et ma olla heinakuhja teo pooleli jätnud, et õigeaks ajaks näiteproovile saada. See ei olnud küll õige, sest minu isatalus üldse kuhje ei tehtud, sest heinamaal olid küünid, aga ta võib-olla iseloomustab siiski, kuidas asja juures võib olla. Neid tükke saaks vist küll mõni sada, mida ma lavastanud ja kaasa mänginud. Menningu ajal kavatsesin kord „Vanemuise“ näitlejaks hakata, käisin kord isegi proovil, kuid siis ei meeldinud ma peasjalikult oma seljaluu vea pärast ja jätsin asja pooleli. Vaivaras aga andis töö nimetamisväärseid tulemusi, sest see on ju ometi midagi, omada asjaarmastajate trupp, kellega kodumaa suuremates linnades ja Peterburis etendusi anda võis ja mitte kuskilt narrina tagasi tulla ei tarvitsenud. Muidugi aitas siin kaasa see imelik erakordne juhus, et üksikus maakohas korruga liitub ja kauemat aega koos seisab seitse lavaandelist inimest, nagu seekord Vaivaras: N. Klement, pr. Steinmann, Reintam jt.“

Noore näitetegelase populaarsus kasvas ja varsti kutsuti ta Narva „Võitleja“ teatri näitejuhiks. Linn pole aga Rajasaarele olnud kunagi unistuste Mekaks, ta on sealt alati tõmbunud kaugemale. Sadamaks, muinasmaaks, kuhu ta peale „eksirännakuid“ ikka jälle tüürinud, on isatalu, rohelusse ning hääletusse uppuv maakodu. Sest Rajasaare ütleb tundvat maa õnnistust ja maa võlu. Siia on ta kinnitanud lõplikult oma kanna ja ta süda on nii kõvasti maa küljes, et kõneldes temast kui kirjanikust ei saa jätta kõnelemata temast kui põllumehest. Need kaks on temas tugevasti kokku kasvanud: kirjamees ja maa-armastaja. Aga siingi maa vaikuses pole Rajasaarest saanud ometi mingit erakut, vaid — vastupidi — kogu Vaivara ühiskondliku ja majandusliku elu uuenduslik tulekandja, kelle õlgadel juba aastakümneid on lasunud juhi koorem. Talle on oma kodunurgas ülesandeid asetatud selle lihtsa endastmõistetavusega, et kes teine neid peakski kandma. „Oma südames ei ole tahtnud teiste inimeste asjadega tegemist teha, ja on olnud silmapilke, kus kõik puruks peksaksid — aga seejuures oled pidanud ometi pea terve elu võõraste inimeste asju ajama ja hulkadega rassima! Olen vist mõlema vanema

---

1) K. Rajasaare märkmed.

lahkumineva iseloomu pärandanud, sest tunnen ennast nagu lõhkikistuna, võitluse tallermaana. Mul ei ole vajadust inimese järele. Võin tunde ja päevi täiesti vaikida, kuid sealsamas ka nagu automaat määratult sõnu pursata“²⁾), ütleb ta. Ja ometi on tema noorusajaga, mis on olnud täis pingutusi ja eksivõtteid, märkamatuks kaasas käinud ta elu ilusaim periood. Sest sellesse aega langeb ju ta elavam kirjandusliku loomingu järk.

3.

Elu karm realiteet ja traagika hakkab end tunda andma, kui Rajasaare on saanud täismeheks. Ta on sihiteadlik looja, katsetaja ja uuendaja, kes kunagi puudust ei tunne häist ideist. Ja kus mujal kui just oma talu „võrratus kuningriigis“ saaks ta olla nii pidevalt loov ja rajav? Kuid see loomupärane uuenduslik tung ongi, mis talle saab omajagu saatuslikuks: just selle tagajärjel tuli tal jäädavalt lahkuda isatalust — Kallasväljalt. See oli masendav ja Rajasaare kirjanduslikule tegevusele avaldas see pidurdavat mõju, mis pole nüüdki kadunud. Selle kurva sündmuse kohta kirjutab ta oma märkmeis järgmist:

„Inflatsiooni ajal tasub põllumees olla. Ehitasin uusi hooned, soetasin tõukarja, parandasin maad. Aja muutudes aga selgus, et see ei tasu. Olin sunnitud Kallasvälja müüma 10.000 kr. odavamalt kui ta tegelik väärtus ja ostma väiksema talu. — Seda saatust on meil tuhanded talupidajad kandnud ja minu arusaamise järele need kõige ettevõtlikumad ja arenenumad. Kuid meie ilukirjanduses valitseb muinasjutt üle jõu elamisest, joomisest ja praalimisest. Üks, kes seda suurt traagikat oma nahal on tundnud, olen mina ja ma peaksin suutma sellest vist ka midagi tõelist luua võima, kuid elu on nii väsitanud. Ütlen aga niipalju, et mul õige usk neisse põllumeeste juhtidesse puudub...“

Uues talus, mis asetseb Sõtke jõe kõrgel saarel, on Rajasaare murekoormast hoolimata katsunud jätkata oma ülesehitavat tööd. Seegi talu on praegu ümbruskonna eeskujulikimate hulgaks. Töös, mis ei lähe enam nii hoogsalt, virgutab ja toetab teda ta Voka veskitalus sündinud naine Natalie, kelle kohta kirjanik võib õigusega öelda: „Ta on õrn iluarmastav inimene, andekas näitleja (mäginud Narva teatris). Ta ilumeel on teda kiskunud aedniku kutse poole ja tema on ka meie maakodu ikka lilledemereks muutnud. Laste poolt jumaldatud kui ema ideaal.“

---

²⁾ K. Rajasaare märkmed.

Parim inimene, keda üldse olen tundnud“³⁾). See naine on ainus, kes pehmendab ta võrdlemisi hukkamõistvat otsust inimeste kohta.

Raskeim löök, mis Rajasaare hinge jättis igavese mure ja valujälje, oli ta ainsa poja enesetapp. Kui poiss oli veel väike, oli kirjanik temale pannud palju ilusaid lootusi. Sest ta oli „üsna arukas, energiline ja erilise temperamendiga, nagu tulest kokku pandud. Kuid kehalt nõrk, ei pidanud vastu. Oma kolmeteistkümnendal sünnipäeval sai poeg kopsupõletiku, mis hiljem kujunes tiisikuseks, ja üheteistkümnne aastase võitluse järele lõpetas ta kahekümne neljandal sünnipäeval oma elu... Meie ei süüdistata teda, ennemini oleme uhked ta järele. Hoidsime teda nagu oma elu — nüüd hoiame seda valu, mis tema asemel meiega elab. Ümberringi nutavad nurgad ja kaebavad seinad...“⁴⁾).

Elatanud kirjaniku lohutuseks on jäänud ta tütar Hella, kes on akadeemilise haridusega ja juhtival kohal eesti avalikus elus. Ta on isale heaks vestluskaaslaseks kultuuriküsimustes.

4.

Põhjused, millele tõukel Rajasaarest sai näitekirjanik, on puht-praktilist laadi. Nagu ta põllumehena kõikjal oskab ainult teha ja luua, nii käis ta ka kirjanduses põhimõtte järgi „kus viga näed laita, seal tule ja aita“.

Noormehena Vaivaras „teatrit tehes“ koges ta varsti oma nahal tõsiasja, kuivõrd kidur ja mannetu oli meie selleaegne näitekirjandus. „Laval olles tundsin, et endal on mõtteid ja tundeid palju rohkem kui võimalik avaldada: kirjanik ei anna ei olukordi ega sõnu. Kõik on vilets ja vesine“⁵⁾). Aga ometi tundus talle siis veel „raamatu kirjutaja midagi nii erakordselt suurt ja kõrget“, et tal endal ei võinud pähe tulla mõtetki hakata ka ise katsetama kirjanduse alal. Tema arust oleks see olnud kirjasõna pühadusoreooli rikkumine. Kuid see „rikkumine“ pidi siiski tulema. Külastades Vaivara kihelkonnakooli õpetajat Reintami, nägi Rajasaare kord, et kooliõpetaja „on kirjutanud mingi näidendi ja selleks A. Kitzbergilt kirjalikult õnnistuse saanud“. Rajasaare enesetunne tõusis ning vaimustus süttis: „Kui juba tema, miks siis mitte mina?! Pidasin ennast suuremaks, sest olin ju kahekümneviie-aastane“⁶⁾). Poolteise kuu jooksul oligi noormehel ta esimene lavatükk (neljavaatuseline draama „V a s t u

3) K. Rajasaare märkmed.

4) Kirjas käesoleva artikli autorile.

5) K. Rajasaare märkmed.

6) K. Rajasaare märkmed.

ve t t“) valmis — isa Kitzberg öelgu nüüd ka temale oma sõna. Hinnang tuligi hea. „Mis maa see Vaivara seal on?“ küsib Kitzberg humoristlikult. „Kas seal iga mees on võimeline näidendit kirjutama või on Rutoff ja Reintam üks ja sama?“ Noor sulemees vastab: „Kaks. Mina olen ainult niisama ümberhulkuja“. Kitzberg jätkab uues kirjas: „Või siis maailmahulgu olete Teie! Noh, hulkuge aga siis Jumala nimel edasi, siis ehk tõuseb meilgi oma Gorki, sest väike Maksim Teie juba olete...“

Sellest tol ajal üsna suurest edust tiivustatuna asus Rajasaare nüüd agarasti oma mitte just avarat silmaringi täiendama väga mitmel huvialal, et saavutada loomingulises töös veelgi paremaid kirjanduslikke tulemusi. Ta soetas endale kodutalu üksildusse suurel hulgal väärtuslikke raamatuid (peamiselt venekeelseid); lugemise, visa töö ja uute elamuste ning tähelepanekute varal pidi kujunema kindlajoonelisem kirjanduslik isiksus — oma eripalge ja elufilosoofiaga. Siin Vaivara romantiliste sinimägede nõlvakuil, kust avaneb lai vaade ümbruskonna „küla-realismile“, kargel mererannikul, mille mändide alla mõnikord paistab kaugeid ulgumere laevu, ja kodutalu lopsakate viljaväljade keskel jalutades haudus noormees mõtteist pakatava peaga oma plaane. Siin leiutas ta oma täisverelisemad tüübid ja sügavamad eluprobleemid ning elu kauniduse ja suursugususe taustal hakkas ta üha enam nägema maailma pahelisi pooli, mis õigupoolest saabki tema kirjanduslikuks ainevallaks. 1910. a. paiku kirjutatud mahukas draama „K i v i“ saab „Vanemuise“ näidenditevõistlusel ergutusauhinna. Ja see on ühele „lootusetult alanud“ mehele juba palju.

Sidemed, mis olid tekkinud Kitzbergiga, arenevad sõpruseks. Ligi kolmkümmend aastat virgutab vanameister Rajasaart ning annab talle näpunäiteid oma võrratust kogemuste määrast. Veel julgustavad noormeest K. E. Sööt ja K. Menning, kelle kohta Rajasaare märgib oma käsikirjalistes mälestustes: „„Kivi“ ilmumisest peale sain arvustava puhastustule K. Menningult. Ja see oli suur asi. Temalt peapesu saanult teadsin, mis viga ja mida teha... Suurim kaotus meie teatrile, et Menning nii vara lavapõllult lahkus. Temaga läks vähemalt minule terve kool kaduma ja mul on ikka tunne, et tema ase on tänini tühi.“ Eriti viljastavat tuge sai Rajasaare aga G. Suitsult. „Ta ei jätnud mu lavateostes peale keele ja kujude küll palju midagi järele, kuid minule ometi palju, nimelt usu, et minust midagi saab. Suits leidis, et inimene, kes maa üksilduses ja vaimselt piiratud ümbruses nii palju suudab, sel on andi, ja kui tal lisaks veel auahnust leiduks mitte üksnes küla küünidele kirjutada, siis peaksin ma

suutma ka tõelisele teatrile midagi anda. Prof. Suitsu lause: „Rajasaare murrab veel kord oma saamatuse vangikoja väravad ja viib need mäele“, andis mulle niipalju jõudu, et neid väravaid kergitada katsusin“⁷⁾).

Kes tunneb Rajasaare mitte just tugevat loomust, see teab, kuivõrd hädavajalikuks osutusid talle need autoriteetselt poolt tulnud julgustused. Oleksid need puudunud, ta oleks võib-olla nõrdimuses sule kõrvale heitnud, nagu tegi seda kunagi hiljem. Nüüd võis aga ta looming olgugi väga aeglaselt, kuid sihikindlalt jätkuda.

5.

Rajasaare draamakirjanduslik toodang pole suur. Tema sulest on ajavahemikus 1905—1932 ilmunud viis näidendit. Kuid ka see napp produktsioon, olgugi et me sellele ei saa läheneda tänapäeva nõudlikuma kirjandusliku kriteeriumiga, on temale kui ikkagi oma ajajärgu loovale vaimule kindlustanud koha eesti areneva näitekirjanduse ajaloos. Kuulub ju Rajasaare looming minevikku mitte ükspäinis ajalisel, vaid oma enamikus ka neilt võtteilt, mida on rakendatud, veel enam aga atmosfäärilt, mis teoseist õhkub.

Rajasaare loomingut iseloomustab tugev kallak argipäevasusse, naturalismi: hulk ta teoste tegelasi on tavalise moraali seisukohast negatiivsed, varustatud mitmesuguste pahedega, ja ka probleemi raskuspunkt on enamasti asetatud elu „musta liniku lahtirullimisele“, positiivsed tüübid on sageli ainult selleks, et teravdada kontraste. Dialoog, mida kannab elava rahvakeele suur lopsakus ja värviküllus, on vist küll Rajasaare teoste peamisi väärtusi. Kui sellele lisandame veel ta plastilisemalt ja reljeefsemalt esiletoodud kujud (Anette Vahtrik „Kivis“, Andres Kirilov „Väimeestes“ jt.), mis pahatihti küll komistuvad hingeelu loogika seadustele ja ebaloomulikkuse karidele (Mart Paas, Robert Ots „Kivis“, Joosep Ohakas „Mässajates“ jt.), ja kui märgime kirjaniku üsna head lavalist vaistu ning lavaelu tähtsamate printsiipide ka tegelikku arvestamist teoste situatsioonide kujundamisel, siis olemegi märkinud kogu Rajasaare loomingust selle vooruste küljed. Tema toodangu nõrgem pool seisneb psühholoogiliste analüüside paigutises rappajooksmises ja ähmasuses, ideestikulise tausta mannetuses ja kompositsioonilises nigeluses („Vastu vett“, „Kahepaiksed“, „Väimehed“). Sellest siis ka omakorda johtub ta dramaatika nõrgavõitu lavaline dünaamilisus — seik, mis peamiselt ongi põhjustanud suurteatrite passiivse suhtumise ta lavatükkidesse tänapäeval.

7) K. Rajasaare märkmed.

K. RUTOFF-RAJASAARE

Rajasaare esikdraama „Vastu vett“, mis ilmus a. 1905, kujutab külainimeste omakasutaotlusest, väiklusest, riiuhimust ja alatusest tingitud raske perekondliku kurbmängu üksikuid faase. Siin on inimesi tahtud näidata nende „närususe traagilises lahtikoorituses“ sel teel, et üks tegelastest, kirjaniku lemmikkuju Jaan, on pandud oma aususes vapralt ujuma vastu üldist voolu. Näidendi mõjulepääsu kahandab peamiselt selle ehitusliku külje lamedus, hingeliste olukordade kujundamise abitus ning üsna pealiskaudseks jääv tüüpide karakteristika. On miljööd, ka mahlakat sõnastust, isegi algupäraseid repliike, kuid pole suuri sündmusi, suurtest sündmustest hoolimata.

A. 1911 ilmunud kolmevaatuseline draama „Kahepaiksed“ sisaldab teatavasti õige rohkesti autobiograafilisi sügemeid. Selles teoses on leidnud kehastamist metsiku iseloomuga naise tüüp kogu ta madaluses. Nagu äikesepilv raksab see naine keset kodust sumbunud õhkkonda — sähvakas käib sähvaka järel. See on ka kõik, mis selles näidendis olulist. Ehkki „Kahepaiksed“ on ilmunud kuus aastat pärast esikteost, ei märgi see Rajasaare kirjanduslikus arengus edusamme, pigemini seisakut, kui mitte kõnelda tagasilangusest. Näidendi sündmustik pole läbi mõeldud, üksikud tegevus-etapid on üksteisega lõdvalt seotud ja kujud põevad verevaesust.

Rajasaare tüsedaimaks, jõulisimaks ja terviklikemaks draamaks osutub kolmevaatuseline „Kivi“ (1914), mis 158 suurekaustalisel leheküljel annab rea väikeste inimelude suuri, üksteist riivavaid saatusi. Siin on tundmuste impulsiivsed jõud ja mõistuse külmad kalkultatsioonid seatud vastamisi. Kumb võidab: kas armastus, mis pelgab päevavalgust, või perekondlik „kõlbelisus“, mida sööb ja õõnestab vale? — see „igavest dilemmat“ sisaldav probleem avab võimalusi faabula sügavaks arenguks ja ootamatustegi esilepaiskumiseks. Üksikpiltide kunstiline sugestioon tiheneb siin kogu teose ulatuses haaravaks kogumuleks. Aga sellegi võrdlemisi õnnestunud teose muutumist suurteatrite maiuspalaks on takistanud ta kangelaste mõnekordsed psühholoogilised väljalangemised ning ka väljendusliku külje piiratud stiilisteetilised elemendid.

Seda viimast võime koguni rõhutatult öelda ka Rajasaare neljanda lavatüki „Mässaja d“ (1920) kohta. Selles käsitletud mõisniku ja talurentniku sotsiaalsest vastuolust kantud huvitav intriig ei ole andnud neid kunstilisi tulemusi ega täitnud neid lavalisi pretensioone, mida kirjanik draamale on asetanud. On tekkinud terav dissonants kõrge idee ja asjade tegeliku kujunemise vahel: kuritööst eetilistel ja sotsiaalseil õigus-

tustel on saanud tavaline kuritegu. Õnnelikult on siin leitud lahendus vaid toatüdruk Selma kaheharulisele tundmusteprotsessile, kes südametunnistuse ajal austab tõe ja hoiab paruni poole, armastusest maamehe vastu aga tunnistab valet ning võtab endale teise süü. See on igatahes ilus ja mõjuv lõpp. Kahju ainult, et seegi siseheitlus kipub takerduma rohkem sõnadesse kui konkreetsetesse lavalistesse tegudesse.

Senivaadeldud neli lavateost on kõik tõsisemasisuliselised, kuuldes oma valmimisajalt eesti kirjanduse sellesse perioodi, kus meil üldse oli kombeks viljelda tõsisemaid aineid. Rajasaare viimane, täpselt kaksteistkümmend aastat esikteosel hiljemini (1932) ilmunud „Väimehed“ on aga juba külakomöödia, ja kõigi nende vooruste ja pahedega, mis iseloomustavad enamikku uusimast, Hugo Raudsepa „Mikumärdile“ (1929) järgnenud lavakirjandusest. Nimelt ülepakkuv sõnademäng, kerge situatsiooni-koomika, ülilihtne problemaatika. Ja mööname, et Rajasaaregi pole seda „sotsiaalset tellimust“ täitnud halvasti. Ta on andnud omapäraseid tüüpe (Andres Kirilov) ja seda omapärasemat Ida-Viru murrakut, mis on võetud otse elust endast. Tükk lavastati „Estonias“.

Ajal, mil ilmusid Kristjan Rajasaare esimesed teosed, valitsemes meie näitekirjanduse põllul väga suur põud, või õigemini näitekirjandust kui sellist polnudki (välja arvatud Kitzbergi lavatükid). Rajasaare andis siia tähelepanavat lisa ja seepärast kuulub talle mitmeski suhtes teerajaja au. Arvestades tema loominguulist aeglust, võime talt veelgi oodata üllatust uudisteoste näol.

Hugo Viires.

ISELOOMUSTAVAT EESTI OHVRIKIVIDEST.

2

Ohvrikividel on veel tähele pandud ja registreeritud mitmesuguseid süvendeid, lohke, auke, „jälgi“, rõngaid, riste jne. Osalt on need võinud tekkida loomulikult teel, tingituna kivi murenemisest, kuid enamail juhtudel on siiski tegemist kunstlike, inimeste poolt tehtud süvenditega. Kunstlikest süvendeist esineb kõige arvukamalt ja kõige laialdasemalt ümmargusi lohke ja lohukesi. Seda asjaolu arvestades on meie arheoloogilises kirjanduses ok-d seni jagatud kahte suurde liiki: lohkuudega ja lohkuudeteta ok-d. Kuid asjassepuutuva allikmaterjali üksikasjalisem läbivaatamine ja sõelumine on toonud siiski esile ok-del ka muid kunstlikke süvendeid peale ümmarguste lohkuude.

Ohvrikividel esinevaist loomulikest süvendeist on

kõige tavalisem kivi pealispinna nõgusus, mida on kirjeldustes märgitud õige mitmel juhul. Mõnikord on niisugune kivipealne lohk mõõdetud võrdlemisi suur. Ühel Kose khk. ok-l näit. mainitakse 1,9 m pikkust ja 1 m laiust lohku; kivi ise on 3,6 m pikk ja 3 m lai ³¹). Piklikke lohke on konstateeritud veel mitmel kivil. Üksikjuhtudel esineb ka muukujulisi süvendeid, mis ebakorrapärase kuju või ebatasaste servade tõttu on loetud loomulikuks (mittekunstlikuks). Hanilas on ühel ok-l (Rame kl. Pauli tl. karjamaal) kaks lähestikku asetsevat auku, üks nurgeline, teine ümmarik; augud on 12 cm sügavad, järskude servadega ja põhjast omavahel ühenduses. Kivi ise on üsna väike (diam. 85—100 cm) ja ulatub ainult 15 cm üle maapinna, kuid on veel nüüdki ok-na kasutatav ³²). Varblas Vaiste kl. Tedremaa tl. heinamaal leiduval ok-l olevat „taskukujuline auk“, 40 cm pikk ja 40 cm sügav, kuid ainult 6 cm lai. „Augus seisab alati vesi, mida arstirohuna tarvitatakse, ka veel käesoleval ajal“ ³³). Petserimaal Järvesuu v. Kulje kl. all järve ääres asetseval ok-l (Омутский камень) olnud järvepoolisel küljel künakujuline õõnsus, kuhu kogunenud vihmavett (vahel suure lainetuse puhul ka järvevett), mida kasutatud silmahaiguste ravimiseks ³⁴). Üldse peaaegu kõigil niisugustel juhtudel, kui ohvrikivis leidub nõgu, auk või lohk, kuhu korjub vihmavett, on seda vett kasutatud arstimiseks, peaaesjalikult silma- ja nahahaiguste puhul. Iseloomulik näib see, et loomuliku õõnsuse või süvendiga ok-del, mis on tuntud arstimiskividena, harilikult ei esine peale selle enam kunstlike, inimeste poolt tehtud ümmargusi lohke.

Peale loomulike lohku konstateeritakse ok-del veel mõnesuguseid „jälgi“. Nende tekkimist seletab rahvas harilikult niiviisi, et kivid olnuvat vanasti pehmed, mistõttu neisse jäänud kellegi istumise või astumise asemeid. Vahel seletatakse jälje põhjustajaks siiski üleloomulikku või erakorralist isikut, olgu siis Kalevipoega, mõnda piibli pühakut, kuradit, kuningat jne. Paljudel kividel leitakse veel loomade jälgi ja mitmesuguseid muidki märke. Kõik jälgedega kivid pole aga ok-d ega tule siin käsitlusele ³⁵); vaatleme ainult niisuguseid jälgedega kive, millele on kunagi ohverdatud.

Ühel Vaivara ok-l, Mereküla ja Utria vahel, kõrgel kaldal,

31) AK, R. Känd, 72.

32) Selle kivi puhul tuleb meelde üks harukordne tähelepanek. Tallumes, kes nende ridade kirjutajale tuli kivi kätte näitama (1936. a. suvel), võttis kivi juurde jõudes mütsi maha.

33) AK, D. Karopun (1922), 12.

34) AK, L. Zouroff (1937), 4/5.

35) Vt. M. J. Eisen, Eesti vana usk (1927), lk. 307 jj.

leiduvat „üks inimese ja kolm looma jälge“³⁶⁾. — Vigalas Velise v. Nõlva kl. maanteekraavis asetseval ok-l on „loomuliku lohuna peal jalajalg, mis erakordselt tõetruu, sarnaneb lapse palja jala jäljega“³⁷⁾. — Martnas Oonga kl. ok-l kirjeldatakse kaht süvendit, millest üks olevat „pea südamekujuline“ ja teine „piibusarnane“³⁸⁾. — Ridalas Kaevere kl. ok-s, mis ära lõhutud, olnuvat pastla ja kepi jälg. Rahvamuistendi järgi kuulunud pastlajalg Kalevipojale³⁹⁾. Samas khk-s leidub ka Aamse külas Kalevipoja jäljega ok.⁴⁰⁾. — Tõstamaa Päraküla „kärnakivil“, mis nüüd juba rehealuse müüri pandud, on eraldatud lamba, sea, hobuse, lehma ja pisikese lapse jälgi⁴¹⁾. — Audru Easalu neljakandilise ok. pealispinnas on süvendeid, millele rahvas annab nimeks: 1) lapse jälg, 2) härja jälg, 3) hobuse jälg ja 4) mõõga ase. Viimane olevat 10 cm sügav ja selles seisvat alaliselt vett⁴²⁾. — Laiuse Kadrinakivis olnuvat käe ase viie sõrme jäljega⁴³⁾. — Põlva Kuningakivi jäljed on nimetatud juba eelpool. — Petserimaal Järvesuu vallas Šartovo külas on ok-s kaks jalajälge, mida peetakse jumala jälgedeks⁴⁴⁾. — Saatse vallas „Semska saarel on kivi, millel inimese jala kuju pääl. Rahvas räägib, et püha Maarja olla säääl seisnud“⁴⁵⁾.

Kahjuks puuduvad peaaegu kõigist jälgedest täpsed joonised. Ainult kirjelduste järgi pole aga võimalik otsustada, kas jäljed omavad traditsioonilist kuju või on täiesti juhuslikud, loomulikult teel tekkinud süendid. Et jälgi esineb mõnikord ka koos ümmarguste lohkudega ja et vahel nimetatakse allakriiputavalt nende harukordset tõetruudust, siis tuleks pidada võimalikuks, et vähemalt mõni jälg võiks lähemal järelevaatamisel osutada inimeste kätetööks.

Jälgede tähtsus ohvrikommetes pole päris selge; mõnikord on neid nähtavasti kasutatud ohvriandide panipaigaks või võetud jäljeauku korjunud vett. Ainult Šartovo kl. kivi kohta on teada, et seal pidanud abiotsija astuma jalgadega kivil leiduvate jalajälgedesse, sest ravivat jõudu usutud olevat just jälgedel⁴⁶⁾.

36) AK, A. Birken, 49.

37) AK, H. Kõrge insp. ar., 8.

38) AK, F. Leinbock, 28/9.

39) AK, H. Kõrge insp. ar., 3.

40) AK, A. Karu, 32.

41) AK, A. Reili (1932), 101.

42) Sealsamas, 46/8.

43) E 54625.

44) AK, E. Zouroffi kirj., 8/9.

45) AK, O. Parmas, 46.

46) AK, L. Zouroff, 8/9.

Peale loomulike lohku ja süvendite esineb ok-del veel, nagu öeldud, kunstlikke, inimeste poolt tehtud süvendeid. Neid kirjeldama asudes tuleb küll kõigepealt tähendada, et osa ok-de kirjeldusi on ses mõttes ebamäärased, et neis ei anta kindlat vastust, kas lohud on loomulikud või kunstlikud. Muidugi võib mõnel juhul selle otsustamine olla ka üsna raske, kui lohud on osalt murenenud või kui kivi on pealt tulega põletatud. Siiski on nende ok-de arv, millel leidub kunstlikke lohke, kasvanud iga aastaga; senistele lisaks avastatakse aeg-ajalt uusi, peamiselt arheoloogide poolt ja sageli täiesti juhuslikult, pannes neid tähele inspeksioonidel ja uurimisreisudel. Jaan Jungi andmeil tunti niisuguseid kive ainult parkümmend. 1924. a. oli neid registreeritud juba 120. Käesoleva töö kirjutajal on andmeid 158 kunstlike süvenditega ok. kohta. See arv oleks kindlasti veelgi suurem, kui meil ok-e oleks senisest suurema hoolega otsitud ja registreeritud.

Kui heidame pilgu lohku (47) ok-de levikukaardile, siis selgub kohe, et nende peamiseks esinemisalaks on kõigepealt Põhja-Eesti manner ja siis Saaremaa; Lõuna-Eestist on teada ainult üksikuid. Äratub veel tähelepanu, et selliseid kive on arvukamalt just mitmes rannakihelkonnas ja et neid paiguti esineb ka jõgede ääres või läheduses (Pärnu jõe alamjooksul näit. kolm kivi). Erakordselt palju — üle 50 — on neid avastatud ja registreeritud Hageri kihelkonnas, tänu üliõp. R. Tamme agarusele.

Kujult on ok-de kunstlikud lohud suures enamuses ümmargused, kuid väga mitmesuguse suuruse ja sügavusega. Nende avaalse diameeter on enamasti 5—10 cm ja sügavus 2—4 cm. Kuid leidub ka väiksemaid ja suuremaid. Need lohud on harilikult suuremad, mis esinevad üksikult; kui kivil on palju lohke, siis on lohud väikesemõõdulised.

Suurim lohk on Hageri Ukukivil — 50 cm läbimõõdus ja 20 cm sügav. 20—25-cm-lise läbimõõduga lohke on teada mitu (Lüganuses, Jõelähtmes, Ridalas, Mihklis), kuid lohku sügavus ulatub väga harva üle 10 cm. Kõiki lohke pole seni veel mõõdetud ega registreeritud. Sageli on lohku kuju ja suurust iseloomustatud ainult piltlike võrdlustega, olgu siis kas kirjeldaja enda või kohaliku rahva sõnastuses. Väikesed lohud on „kanamuna otsa suurused“, „nagu jalakannaga keeratud“,

47) Siit alates tarvitatakse sõna lohk tähenduses 'kunstlik, inimeste poolt tehtud süvend'.

mõnikord ka vanapagana või Jeesuse jalakanna jäljed (Simuna), harvemini nimetatakse neid lamba või kassi jälgedeks (Karuse); suurem lohk on kas „trehtrikujuline“ või „kausitaoline“, vahel „paaritoobine“ (Kullamaa), erakordselt suur lohk aga „pajarsannane“. Lohkude kui süvendite võimalikest eriliikidest puudub veel lähem ülevaade, sest läbilõike-jooniseid pole seni tehtud. Ühel kivil võib olla lohke mitmesuguses suuruses, vahel üks suurem ja mitu väikest.

Lohkude arv üksikuil ok-del on väga erinev, ulatudes ühest kuni 54-ni. Enamail juhtudel — 95-l 138-st — on lohkude arv alla 10. Kõige sagedamini on kivil ainult üks lohk (30-l juhul), sageduselt järgmine — kolm lohku (16-l juhul). Näib siis, nagu oleksid ok-de esialgsed austajad mõnevõrra eelistanud uuristada kivisse kas üks või kolm lohku, sest kõik teised arvud on harvema esindusega. Rahvatraditsioonist küll puuduvad andmed, et ok-de hilisemad kasutajad oleksid omistanud erilist tähtsust ok. lohkude arvule. — 30 või veel enama lohuga ok-e on seni teada 9 ja need leiduvad kõik Põhja-Eestis, neist 6 Hageris (lohkude arv: 30, 31, 32, 33, 42 ja 52), 1 Lüganuses (47 lohuga) ja 2 Viru-Nigulas — 39 ja 54 lohuga; viimane ok. on Kunda Ojakülas Kureliiva tl. lähedal ja selle on avastanud G. Vilberg-Vilbaste a. 1926⁴⁸⁾.

Tuleb ette ka liitunud lohke, nimelt kahe lohu ühendeid (Hageris 3-l juhul), mida rahvas vahel nimetab hundi jälgedeks⁴⁹⁾. Ainuke kolmiklohk on tähele pandud Hageris Adila as. ok-l.

Lohkude paiknemine kivil ei näi alati olevat juhuslik, vaid selles võib oletada teadlikku sihitaotlust. Harilikult on lohud ikka kivi pealispinnas ja võimalikult kõrgemal kohal: „kivi tipul“, „kivi harjal“, „kõrgemal nukil“, „ülemisel serval“ jne. Paaril-kolmel kivil on lohud servadel, kuid keskel puuduvad. Mõnikord on lohud ridamisi, mõnikord gruppides koos, moodustades päris sümmeetrilisi kujundeid. Kahel Puhja ok-l on konstateeritud seitsmest väikesest lohust moodustatud ringi. Lüganuses Aa as. on ühel ok-l üks suurem lohk ja väiksemaid rühmades 5 + 5 + 7.

Lohkude tegijad ja kasutajad on nähtavasti omistanud tähelepanu ilmakartelegi. Viimatimainitud ok-l asetsevad lohkude rühmad enam lõuna suunas. Ühel Vaivara as. heinamaal leiduval ok-l, mis kujult kolmetahuline püramiid, olevat

⁴⁸⁾ AK, G. Vilbergi kiri 18. IX 1926.

⁴⁹⁾ „Pikergusi“ lohke on konstateeritud ka ühel Jõelähtme ok-l. AK, R. Indreko, 40/2.

lõunapoolse külje sisse raiutud 5 väikest lohku ja 2 jalajälge. Viru-Nigula 54 lohuga kivil olevat enamik lohke lõunapoolsel küljel. Ja on veel mitu teistki ok., mille lohkude kohta kirjeldajad on märkinud, et need asetsevat — kas enamuses või kõik — lõuna suunas („lõunapoolsel kallakul“, „lõunapoolsel tipul“ jne.). Hageris Adila Alttoa ok-l olevat 15 lohku, neist üks teistest eraldi kivi järsul, 75—80°-lise kallakuga lõunaküljel. Ühel Viru-Nigula ok-l olevat 20 lohku lõunas ja 19 põhjanurgal. Mõnikord on noteeritud lohkude asetsemist ka idas (3 teadet), kirdes või kagus. Üldiselt tundub lõunakaar olnuvat siiski eelistatavam. Kahjuks on aga materjali selle küsimuse lõplikuks vastamiseks veel vähevõitu, sest seni on ok-de kirjeldajad jätnud enamail juhtudel üldse märkimata nii ilma-kaared kui lohkude paiknemise.

Muudest süvendeist, mille väljatöötus annab tunnistust inimeste kätetööst, tuleks kõigepealt nimetada rõngakujulisi, milliseid on teada kolmelt kivil. Kuusalus, kirikust ligi 0,5 km N pool, Tallinna-Narva maantee lähedal leidub ok., millele on sisse raiutud 10 väikest lohku, 2 rõngast (diam. 5 cm) ja peale selle veel käärid, resti-kuju ning piirikivi-rist. Kolm viimast süvendit on kindlasti hilised, eelmised (lohud ja rõngad) peaksid aga põlvnema vanemast ajast. Käärides ja restis on tahetud näha püha Laurentiuse märke, kelle nime teatavasti kannab Kuusalu kirik⁵⁰). Tori „kövera kase kivil“ on konstateeritud kaguserval ringikujulist süvendit, mille läbimõõt 18 cm ja sügavus 2—4 cm⁵¹). Tartumaalt Rõngu Salumetsast on leitud ok., millel olevat „auk keskel“ ja „augul kriips äärtmööda ümber ringi“⁵²). Välismaistel eeskujudel võiksime arvata, et need rõngakujulised süvendid kuuluvad samasse ajajärku kuhu ümmargused lohudki. — Kuid Läänemaalt on kolmel juhul kirjeldatud ok-del ka täiesti kvadraatseid lohke, mille mõõdud kivi pinnal on 4,5×4,5, 5×5 ja 12×12 cm (kaks esimest Martnas, viimane naaberkihelkonnas Ridalas). Et kvadraatseid lohke on teada ainult nii kitsalt alalt, siis need tõenäoliselt on nooremad kui ümmargused lohud. Kindlasti hilisaegsed on veel ok-del leiduvad ristid. Need on kas tõendid nüüdsest või endisest piirikivist, või on vist lastud vaimulike (?) poolt selleks kivisse raiuda, et inimesed ohverdamise maha jätaksid⁵³). Juba eelpool oli tsiteeritud, et ok-del leiduvate jalajäl-

50) J. Jung, Muinasaja teadus III 85/6. — AK, O. Parmas, 52/4.

51) AK, E. Laid, 128.

52) AK, G. Vilberg-Vilbaste teade (1931).

53) Vrd. J. Jung, Muinasaja teadus II 110 (32).

gede puhul on vahel imestatud nende haruldast tõetruudust. Mõnel teisel juhul on kirjeldajad saanud kindla veendumuse, et jälg (~ jäljed) on tingimata kivisse raiutud. Vaivarast on teateid kolmest niisugusest ok-st ja ühel juhul esinevat seal jäljed koos ümmarguste lohkuudega. Küllap tuleb meil jälgede raiumist pidada niisama hästi võimalikuks kui lohkuude raiumist ja lihvimist.

Veel ebamäärasemategi süvendite juures on lähemal järele vaatamisel võidud leida inimliku kätetöö tunnuseid. Ridalas Saanika kl. Kalevipoja kivil on ülemise serva sees „5 pikergust auku, mis kunstlikult tehtud“. Rahvas seletab: kivi olevat Kalevipoja visatud ja augud — tema sõrmejäljed⁵⁴). Ebasümmeetrilisi kunstlikke süvendeid on kirjeldatud veel kahel Tori ok-l. Ühel olevat neid kolm: 1) rennitaoline, 2) ümmarik avaus ja 3) trehtritaoline, ja teisel üks trehtritaoline + 5 cm laiune soon, mis pärast kaheks jaguneb ja üle kivi serva alla jookseb⁵⁵).

6.

Põhjendatult võib kerkida küsimus: miks osa ohvrikive omab kunstlikke lohke ja mis otstarve neil lohkuudel on olnud? Seletuseks tuleb tähendada, et kunstlike lohkuudega kivid kuuluvad haruldaselt laia levikuga muististe hulka. Neid leidub ka meie naabermais; üksikuid on teada Lätis ja Venes, Soomes juba rohkem, mõnikümmend, eriti arvukalt aga Skandinaavias. Edasi leidub lohkuudega kive mujalgi Euroopas (Põhja-Saksamaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Šveitsis ja mujal), Põhja-Aafrikas, Aasias ja Ameerikas. Juba enam kui 100 aastat on lohkuudega kive kirjanduses käsitletud, kuid päris kindlat, üldmaksvat seletust pole seni veel leitud⁵⁶). On siiski selgunud, et sellised süvendid võivad põlvneda mitmest ajajärgust ja et neid on võidud uuristada mitmel põhjusel.

Euroopasse arvatakse see komme — uuristada kividesse lohke — levinuvat Idamailt, nimelt Vahemere randu mööda Pürenee poolsaarele ja sealt jälle mereranda mööda põhja poole. Seda levikut ühendatakse nn. megaliitilise kultuuriga, mis on jõudnud Skandinaaviasse juba kiviajal. Lohke, ümmargusi

54) AK, A. Karu, 37.

55) AK, E. Laid, 124, 133/4.

56) Kirjandust, kus leidub ka bibliograafiat: L. Rütimeyer, Über Schalen- u. Gleitsteine im Kanton Wallis und ihre Bedeutung. Schweizerisches Archiv für Volkskunde 28. Basel, 1928. Lk. 145 jj. — H. Bächtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens (= HDA) VII 990 jj. — W. Hansen, Die Verbreitung und Bedeutung der Schalensteine. Hamburg, 1937.

süvendeid, leidub Skandinaavias ja Lääne-Euroopas suurtes kivi-kamberhaudades (nende kattekivide pealispinnas ja sisekülgedel), mis on arvatud kuuluvat kolmandasse aastatuhandesse e. Kr. Seega osutub niisuguste lohkude esinemine väga vanaks nähtuseks. Kuid uurimised on selgitanud, et samasuguseid lohke on kividesse tehtud ka hilisemal ajajärkudel, nimelt pronksiajal ja rauaajal. Skandinaaviast on lohkudega ok-de idee levinud ida poole, Soome, Eestisse ja mujale. Meile arvatakse see jõudnuvat alles nooremal rauaajal (800—1200 a. p. Kr.). „Sel ajajärgul oli meie maa kõige elavamas kokkupuutumises Skandinaaviaga (viikingite retked siia, samuti meilt läbi Venemaale, saarlaste retked põhjamaile), kuna varemalt Eesti ühendused selles suunas olid nõrgad, peagu tähtsusetu“⁵⁷⁾. Mõnes uuemas teoses on lohkudega ok-e osalt dateeritud siiski vanemasse ajajärku. E. Laid ütleb „Eesti ajaloo“: „Ainult lohkudega ohvriivid on tõenäoselt vanad ning pärinevad osalt võib-olla juba keskmiselt või koguni rooma raua-ajalt“⁵⁸⁾. Kahjuks puuduvad kindlamad tõestised nende kalmete vanusest, mille sees või läheduses asetseb (~ on asetsenud) lohkudega ok-e. Üks 3 lohuga ok. on leidunud Rakvere khk. Reinapi kalmest 150 m ESE suunas; nimetatud kalme on dateeritud rooma raua-aega⁵⁹⁾.

Mis puutub ümmarguste lohkude tähendusse, siis selle kohta on uurijate poolt esitatud väga mitmesuguseid teooriaid⁶⁰⁾. Üldisemalt näivad lohud siiski olnud määratud ohvriandide vastuvõtmiseks, vähemalt meil Eestis. Et selliseid kive kuulub meil mitmesse kalme või nende juurde, samuti hiitesse, siis tundub loomulik, et neid on kasutatud peamiselt ohverdamiseks.

Et kunstlikke lohke on kasutatud ohvriandide paigutamiseks, sellest on kindlaid tõendeid veel viimaseilt aastailtki, samuti mälestusteateid vanemast ajast.

Tornimäe juures Kalme määl on üks ennemuistne matusepaik. Vanaal olle sõnna kõik surmasi maetud, umbes kut meitel paergus kerguaid on. Ning ohvrid oll koa sõnna viidud. Sealu paerguskid veel üks kivi, missel ümmargune auk sihes. Selle augu sisse olle siis näh pandud nee vedelad asjad ja tahemad pandud muidu kivi peale.

Seda näh ma ole kuulnd.

ERA II 232, 183/4 (4) < Pöide, Pöide v., Mui kl. — Ilmar Kaal < Aleksander Kaal, 63 a. v. (1939).

57) Eesti kinnismuistised, lk. 68.

58) Eesti ajalugu I, lk. 241.

59) H. M o o r a, [Eesti Rahva Muuseumi] Muinasteaduslikkude kogude juht (Tartu, 1927), lk. 22.

60) L. R ü t i m e y e r, m. t., lk. 165 jj.

Siiski tuleb pidada võimalikuks, et lohkudel on vist olnud muudki tähendust või otstarvet. Eelpool oli juba nimetatud, et ühes lohkedega esineb ka rõnga-kujulisi süvendeid. Niisuguseid on viidud ühendusse päikese-kultusega. Sinnapoole näivad viitavat ka tähelepanekud, et mõnel ok-l on lohud kõrgemal nukil, lõuna pool küljes jne. Mõni üksik lohk kuhugi kivisse on aga võidud uuristada ka päris praktilise sihiga. Vähemalt ühest kirjeldusest ja joonisest selgub küll, et ok-ks arvatud kivi võiks olla kivist uhmer ja ajaloolisest ajast, sest kujult on see väga sarnane etnograafilise puust uhmriga⁶¹). „Jalajälgedele“ on arvatavasti omistatud sümboolset või maagilist tähendust⁶²).

Käesolev töö oli juba lõplikult koostatud, kui autorile puutus ERA-s uute kohamuistendikorjanduste läbivaatamisel silma 3 haruldast ja väga huvitavat teadet, mis ok-de ümmargusi lohke valgustavad täiesti uuest seisukohast.

Pöides Tumala mäel leidub lohkedega ok., mis kohapeal tehtud kirjelduste kaudu on arheoloogidele tuntud ja on võetud kaitseregistrisse. Nüüd kuuleme selle kivi kohta ühe Saaremaa gümn.-õpilase sulest ms. järgmist: „Sellel kivil leidub ka hulk väikeseid lohukesti ja augukesti, mis näivad nagu millegagi hõõrutud. Neid lohukesti ja augukesti seletatakse sellega, et ohverdamise ajal olla ohverdaja ise teise kiviga või mingi muu riistaga kivi hõõrunud“⁶³).

Siin on uudiseks see, et lohke olevat tehtud ohverdamise ajal ja et seda veel nüüdki mäletatakse, kuigi nende tegemise sisulist põhjendust enam ei teata. Järgmine, Järva-Jaanist põlvnev ja Kaaruka küla ok. kohta käiv kirjeldus esitab ka sisulise põhjenduse: „Kivil on näha ka väikesi augukesti, mille kohta rahvasuus on arvamine püsinud, et need olla surnude hingede augud, kui teise maailma läinud, sest vanasti surnu sugulased teinud väikese augukese kivisse“⁶⁴).

Veelgi selgesõnalisem on samalt kogujalt teine samasisuline kirjapanek; see käib ühe Kunda ok. kohta, mille ümber varem olnuvat hiis. Teates seisab: „Ohvrikivil on augud sees, mis tähendavad surnuid, mis hiies põletati, sest igal surnu ligemal omaksel oli kohuseks ohvrikivisse auk uuristada. Praegugi on ohvrikivil

61) AK, Aug. Valjani teade < Otepää.

62) Vrd. HDA III 240.

63) ERA II 232, 81 (62) < Pöide, Tumala kl. — J. Ratassepp < Marie Kallas, 45 a. v. (1939).

64) ERA II 221, 333 (4) < Järva-Jaani, Kuksema v., Kaaruka kl. — V. Schmiedemann < Mart Uuk, umb. 70 a. v. (1939).

augud selgesti nähtaval. Samuti ohvritulease, mis asetsenud keset kivi“⁶⁵).

Nähtavasti võib siis vanemate maainimeste mälulaegastest tulla esile mõndagi senitundmatut isegi lohkuodega ok-de kohta, kuigi me selliseid rahvapäraseid seletusi asjatult otsime õpetatud stipendiaatide ja inspekterijate kirjeldustest.

Kui siintoodud seletust peaksid tõestama veel mõned uued lisateated, siis tuleks küll pidada võimalikuks ja usutavaks, et kividesse on lohke uuristatud ms. ka surnute mälestuseks. Tundub küll väga üllatav, aga selline seletus oleks ühendatav isegi megaliitilisest ajajärgust pärinevate hauakivide lohkuodega! Meil Eestis võiks aga mälestuslohkudes olla tegemist koguni sama kombega, mis paiguti on püsinud kuni tänapäevani (näit. Põlvas, Kambjas ja mujal). Nüüd lõigatakse matuse puhul puudese mälestusriste. Kuid vanemal ajal olevat niisuguseid märke (riste) tehtud ka kividesse⁶⁶). (Pole võimatu, et mõni ok-delgi märgatud ristimärk võiks olla seda algupära.) Niisugune areng on kujuteldav ja võimalik: kaugemas minevikus uuristati ümmargusi mälestuslohke, hiljem aga ristiusu mõjul ristimärke. Nende kahe traditsiooni ühendamise kasuks kõneleks seegi, et nn. mälestusriste on tehtud just teede äärde (puudesse ja kividesse), ja paljulohulisi ohvrikivegi on mitmel pool kirjeldatud asetsevaina teede ääres.

See seletusviis annaks igatahes juurde ühe väga usutava võimaluse kivides leiduvate kunstlike lohku tühenduslikuks tõlgitsuseks. Teame senisest materjalist, et lohke on paljudel kividel mitukümmend ja et need vahel on väga madalad, võiksime öelda „pinnalised“, isegi vaevalt märgatavad. Mõnikord on kivil 1—2 suuremat ja sügavamat lohku, teised aga väikesed ja madalad. Väga madal lohk ei saa olla sobiv ohvriandide vastuvõtmiseks, küll aga oleks selleks kohane mõni üksik, suurem ja sügavam lohk⁶⁷).

Loodetavasti edaspidi, kui selles suunas on kogutud rohkem materjali, saab võimalikuks lõplikum seisukohavõtt siin riivatud tähendusvõimaluse kohta.

7.

Konkreetsed, dateerimist võimaldavaid materjale ok-de kasutamise kohta vanemast ajast võiksid anda asjatundlikult teostatud kaevamiste tulemused. Kuid et seni pole Eestis

65) ERA II 221, 342 (24) < Virumaalt — V. Schmiedemann < A. Parijõgi, umb. 43 a. v.

66) Vrd. M. J. Eisen, Eesti uuem mütoloogia, lk. 165.

67) Vrd. Eesti kinnismuistised, lk. 70.

veel ainsatki ok-i teadusliku kaevamise abil uuritud, siis tuleb siin paratamatult piirduda ainult mõningate rahvasuuliste mälestusteadete esitamisega. Kivide kirjeldustes on õige mitmel juhul nimetatud, et kivi lähedalt, kõrvalt või alt olevat kaevamisel saadud mõnesuguseid leide, kuigi kõik sellised leiud on kahetsetavasti läinud kaotsi.

Vaivaras Puhkova kl. Kalda tl. krundis asetseva ok. juurest olevat 1916. aastal leitud 5 jala sügavusest vanu rahasid, mis olnud „ilma glasuurita kausis“ ja vanuselt „vist Juhan Hirmsa aegsed“⁶⁸). — Jüri khk. Rae v. „tohtrekivi“ alt, kui kivi kohalt ära kangutatud, leitud „palju rahasi ja keesi“⁶⁹). — Ühe Mihkli khk. ok. — Koonga v. Ura kl. Madise tl. põllul — ääre alt olevat leitud „helmeid“, pronksasjade tükke ja umbes 3 cm läbimõõduga kuljuseid⁷⁰). Kivi on lõhutatud 1915. a. paiku. — Vana-Vändra „kurikivi“ kohta märgib J. Jung: „Selle kivi juurest olla nüüd sagedaste vanu rahasid leitud, mida kevadine suur vesi mulla seest välja pesenud“⁷¹). Sama autori teateil leitud paari Põltsamaa khk. ok. juurest vanu rahasid, vanu sõjariistu, „veiksid metall asju“, sõrmuseid jm.⁷²). — Ühe Vändra khk. ok. ümbrusest olevat leitud Vene rahasid aa. 1737—1850. Kivi on hävitatud⁷³). — Saarde khk. Voltveti v. Tõrva tl. maal olnud ok., mis hiljem maa sisse lastud. 1910. a. 16. aprillil olevat selle ok. juurest „hulk vanu rahasi leit, mille ühel küljel rist ja võti, teisel — vanamehe kuju ja kiri „Petrus Sanctus““; peale selle hõbedast „rinna-liitreid“ ning merevaigust ja läbipaistvast roosast vöötega kivist helmeid⁷⁴). Veel mõne muugi ok. kohta on teateid, et nende juurest olevat leitud vanu rahasid või üldse „vanu asju“. Kuid muulaadilistest leidudest on vähem andmeid; ainult ühel juhul nimetatakse süsi (Mihkli) ja „raua jäänuseid“ (Kullamaa), kahel juhul luid (Kullamaa, Laiuse).

Kahtlemata tuleks kõiki niisuguseid leide, mis on ilmsiks tulnud ok-de lõhkumisel või nende juures kaevates, pidada ohvriandideks. Domineerival kohal on raha ja ehtesjad. Tõenäoliselt pole niisuguseil võhiklikel kaevamistel kõiki pisi-asju üldse tähele pandud ega loendatud. Samuti väga kahetsetav on, et needki leiud, mille kohta on säilinud suulisi teateid, pole jõudnud ametlikesse hoiupaikadesse. Seepärast oleks tõesti

68) AK, A. Birken, 47.

69) ERA II 28, 820 (45) < Jüri.

70) AK, J. Koit, 77.

71) J. Jung, m. t., II 77.

72) Sealsamas, 203—205.

73) AK, R. Indreko, 163/4.

74) AK, R. Indreko (1923), 83/4.

viimane aeg võtta ka ok-de uurimine Arheoloogia-kabineti uurimismeeskondade tööprogrammi. Seni on neid kaevanud ja rüüstanud ainult „kullaotsijad“ oma asjaarmastuslikus agaruses. Eriti levinud on põhjendamatu usk, nagu peituks ok-de all k u l d a või suuremaid rahasummasid, mispärast neid väga paljudes kohtades on kaevatud ja urgitsatud ning veelgi kaevatakse.

Maaleidud näitavad, et ohvriande on ok-de juurde ka maa sisse kaevatud. Võimalik, et need on olnud tõesti väärtuslikumad annid, tähtsamad ja suuremad ohvrid, mida ohverdaja ei tahtnud teiste kiusatuseks nähtavale jätta. Mõnel üksikjuhul on ehk mõne ok. lähedust võidud kasutada ka varanduse peitmiseks, mitte alati ohverdamiseks. Vähemalt leidub üks selline teade Kolga-Jaani kihelkonnast: „Leie k. all Vaskaare metsas Viilu t. kingus on kivi, mille ümbert juba vanasti on muld ära kaevet. Sinna viitud varjule sõja aeg raha ja nüüd hoidvat must mees seda“⁷⁵⁾. Selles muistendilises teates pole küll nähtavasti tegemist ok-ga, kuid on siiski kujuteldav, et kui ok-de austus oli veel kõigiti tõsiselt-võetav, siis nendegi juurde on hädaseisundis võidud üht-teist varjule panna.

Veel on täheldatav, et ok-de juurest saadud maaleidude kohta on seni Lõuna-Eestist rohkem teateid kui Põhja-Eestist, kuigi arvuliselt on ok-e Põhja-Eestis palju rohkem. Võimalik, et neid lõunas on suuremal arvul hävitatud. Leiud on sageli selgunud nimelt kivide lõhkumisel ja äravedamisel. — Samuti tuleks nime-tada, et leide on saadud nii tavaliste kui ka kunstlike lohku-dega ok-de juurest. — Üksikasjalisemaid ja mitmekesisemaid teateid ohvriandidest ja ohvrikommetest on hilisemast ajast, ja need põhinevad kas isiklikult tehtud tähelepanekuil või suuliselt edasiantud mälestusteateil.

8.

Ohvrikivide austamine ja kasutamine pole Eestis ainult minevikuline nähtus, vaid seda esineb paiguti veel nüüdki. Kividele viidud andidest on veel viimaseil aastailgi võidud teha nii fotovõtteid kui sõnalisil kirjeldusi. Iseloomulik on see, et niisuguseid kive, mille hilisest kasutamisest on usaldatavaid teateid, leidub 1) Lääne- ja Saaremaal, ja 2) Petserimaal. Seega siis suuremaist kultuurikeskustest eemal, aladel, kus rahvakultuur on muiski asjus säilitanud primitiivseid jooni. Ohvriandidega kive on fotoplaadile jäädvustatud Hanilast ja Kirblast aa. 1920, 1931 ja 1936, Valjalast 1922 ja Petserimaalt aa. 1938/39. —

75) AK, A. Anni, 46.

Valjala ja Muhu kinnismuistiseid on Arheoloogia-kabineti ülesandel käinud 1928. a. suvel inspekteerimas üliõp. H. Kõrge, kes paaril ok-l leiduvat inventari kirjeldab üksikasjalisemalt. Valjalas Väksa (Võhkse) kl. endise poe lähedal oleva ok. kohta konstateerib järelevaataja: „Kivil on äärmiselt palju klaasi (pudeli) kilde, paar poolt hobuserauda, hulk hobuserauanaelu, vikatitükke, plekitükke, taskunoa katkendeid, üks telefoni kannu pool, paberi narusid, villaseid ja sitsi kaltse“⁷⁶). Muhu Iga küla ok. kohta ütleb sama inspekteerija: „Kivil on üks raudnael

Ohvrikivi Väksa külas, Valjala khk-s.

ja klaasikilde. Kivi kõrval maas hulk katkilöödud pudeleid, vanu roostetanud plekknõusid ja sitsiriide kaltse. Ühe kaltsu sees oli hulk hobuseraua naela pooli, süsa ja 2-kopikul. veneaegne vaskraha“⁷⁷). Paaril Läänemaa (Varbla ja Kirbla) ok-l on nende ridade kirjutaja näinud ande (pudelite ja savinõude tükke, üks EV 1-sendine vaskraha, tükk linast nõori, valge linane narts) 1936. a. suvel. Ja niisuguseid tähelepanekuid on veel muidki. Mitte küll nii protokollilise täpsusega täheldusi, kuid üldisi ohvriandide mainimisi leidub paljude ok-de kirjeldustes üle Eesti. Osalt põlvneb see andmestik siiski küll juba läinud sajandi lõpust.

⁷⁶) AK, H. Kõrge, Valjala kihelk. muististe seisukord 1928. a. suvel, lk. 19.

⁷⁷) AK, H. Kõrge, Muhu saare muististe seisukord 1928. a. suvel, lk. 10.

Ohvrikivide puhul näib — vähemalt hilisemal ajal — olnud domineerival kohal aineohver. On ohverdatud: 1) põllusaadusi (peamiselt vist teravilja), 2) karjasaadusi (piima, kohupiima, võid, villu, liha, kanamune), 3) toitaineid (sööke, jookke, leiba), 4) käsitöösaadusi (riideribasid, paelu, käterätte [Põlva]), 5) metallasju (enamasti vanu), eriti vaskraha; peale selle veel soola jm. Põllusaadustest mainitakse sageli ohvriannina uudsevilja. Vahel olevat viidud ok-le üheksat sorti vilja (herneid, ube, otri jne.), igast sordist üheksa tera (Kirbla). Näib, et üldse on olnud kombeks viia ok-le igast asjast „esimest“, mitmel pool ka naiste rinnapiima sünnituse puhul. Soolast kui ohvriannist on seni andmeid ainult Lääne- ja Pärnumaalt. Mulgimaal on olnud tähtsal kohal põlluja karjasaadused ning toidud. Mis puutub metallasjadesse, siis on enamasti viidud vanu, kasutuskõlbmatuid, samuti käibelt kõrvaldatud vaskraha (veel vabariigi päevil näit. vene kopikaid). Muidugi on esinenud ohvriannina ka käibel olev metallraha. Lääne- ja Saaremaa ok-de juures on veel silma torganud suur klaasikildude (pudelitükkide) rohkus.

Teise ohvrite liigina tuleb arvesse loomaohver. Kursis ohverdatud ühel ok-l musti kukki ⁷⁸⁾, Rõuges Pindi vallas sügiseti valge oinas ⁷⁹⁾, Paistus lambaid ⁸⁰⁾, Petseri vallas Annekivil lamba päid-jalgu ⁸¹⁾. Mitmel pool on ok-dele viidud loomade verd (Põide, Muhu, Helme, Rõuge), vahel on verd kivi peal põletatud. — On säilinud mälestusi ka inimohvrist. Ühe Mihkli khk. ok. kohta öeldakse kirjelduses: „Isegi väikseid lapsi olevat sel kivil ohverdatud“ ⁸²⁾. Kuid see on ka ainuke niisugune teade.

9.

Millal ja kuidas on ok-e ohvriteenistuseks kasutatud, sellest on vähe teada. Üldiselt näib olnuvat nii, et kivi juurde tehti käike üksikult, välja arvatud Petserimaa, kust on teada ka massilisi ohverdamisi. Ohverdamiseks on eelistatud kas õhtust „koivalge aega“ (Kirbla) või ööd, et käik jääks naabritele nägemata. Eriti sobivaks ajaks on peetud neljapäeva õhtut, vahel ka laupäeva õhtut ja pühapäeva. Tähtpäevist on mitmel pool olnud ohverdamispäevaks jaaniõhtu ja -päev, ka tõnispäev ja annepäev. Mõne teate järgi on ohverdatud

78) AK, H. Moora (1925), 11.

79) E 49473 (1); E 49495/6.

80) E 54616.

81) H. Jõgever 2, 175/81.

82) AK, J. Koit, 78/9.

„hingede ajal“ (Viljandi), mis viitab sellele, et ohvriand nähtavasti oli määratud surnutele.

Kui mõni ok. on nimeliselt seotud pühakuga, kel kalendris on oma kindel tähtpäev (näit. Jaan), siis on ohverdamine toimunud peamiselt sel tähtpäeval või pühal. Petserimaal on niisugusel päeval mõnda ok. abiotsijate poolt sõna tõsisel mõttes rünnatud, tehtud sinna otsekuul palverännakuid nii lähemast kui kaugemast ümbruskonnast. Samal päeval kogunes ok. ümber karjakaupa kerjuseid, kes õigupoolest olidki ohvriandide saajaiks ja vastuvõtjateks. Olgu niisugust ohvipäeva iseloomustatud paari lõikega pealtnägijate kirjeldustest.

Rõugelane Jakob Orav on 1886. (?) a. jaanipäeva hommikul käinud vaatamas ohvriteenistust Meeksi Jaanikivil ja kirjeldab seda nõnda:

Viimatsel jaani hommikul, kui taeva äär veel punaval palgel päeva tõusmist kuulutas, sammusin mina meie kuulsat Jaanikivi vaatama. See kahe-ruutjalaline kivi, kelle külest juba tükkikesed on ära pudenenud, seisab Liivi ja Pihkva kubermangu piiril, Võrust Pihkvasse käidava maantee ääres, Meeksi küla tänava ääres. Kivi juures nägin enam kui sada kerjajat ringis kivi ümber istuvat, igauhel oma anum ja kerjakott kaasas, ja ootasivad aitajade ilmumist. Nõndapea kui päike nähtavale tuli, ilmusivad setu isad, noorikud ja neid, ja veel mitmed eesti isakesed. Setu noorik, kes esimene oli, pani oma 5-toobilise, alt kohupiimaga ja päält võiga täidetud nurmiku kivi otsa, pigistas küündle kivi külge põlema, ise võtis selle kivi tükkide seast ühe arvata 5 naela raskuse kivi ja vajutas sellega omme valutavaid ihukohte, nagu rindu, selga ja pääd (hammaste põdejad piavad kivi närima). Siis pani kivi jälle maha ja võttis oma anuma ja pani säält seest kolm lusikutäit kivi pääle. Seda võtsivad kõvemad kerjajad omale, peagi rusika õiguse läbi, ja panivad ommi anumate sisse võid ja kohupiima ühtekokku.

Siis läks setu noorik oma anumaga Meeksi küla zassonate, kuhu Taevola preester palvetama oli tulnud. (Sest tol päeval võtab preester säälse raha käest piima-kümnest.) Peale ärapähitsetu ülejäänud piimaga tuli ta kivi juure tagasi ja jagas oma ande lusika mõõdul kerjajate sekka ära. Mitmed tõivad villu, pandsid enne kivi pääle ja peale selle jagasivad pisukeste annetega ära, ikka nõnda, et igale ühele oma osake pidi saama. Mõned tõivad raha, mõni 10 kop., mõni ka enam. Mõned tõivad ka riideid ja jagasivad neid nõdremate sekka. Üks eit pani riide rulli kivi otsa, kuhu tugevamad kerjajad tormi jooksisivad ja rusikasõda teivad, kunni Meeksist külavanemb paluti ja [see] tülitsejad ära ajas.

Kivist jookseb pisuke oja mööda, see algatab teekäijatele Vene- ja Liivimaa piiri meele. Kivi ise on Liivi-poolse perve küljes. Sinna oija lähavad kõik tervise-otsijad suplema, kes enesel midagi viga tunnevad olema. Olgu ta siis mees vai naine, poiss vai tüdruk, aga igauks püüab ikka kivi kotal henda peseda. Suplemise ajal ei ole vahet ei meeste, ei ka naeste rahva vahel. Peale suplemise annavad mõned oma vanad riided kogoni ära, lootes, et ka vead saavad nendega ühes ära minema, ja panevad ühestoodud uued riided selga; mõned annavad aga osalt. Mõned annavad raha. Aga ilma abi näitmata ei lähe ükski ära. Mõlemil pool oja perval on kerjajate hulgas aitajaid ootamas ja nende leina-kaja paneb kuuljaid kokkuma. — — — — —

H. Jõgever 2, 175/81 < Rõuge, V.-Kasaritsa — Jakob Orav (1887).

Et seda kivi kuni tänapäevani ikka endiselt austatakse ja seal ohverdatakse, seda tõendavad veel 1938. ja 1939. a. suvel tehtud ülesvõtted ja tähelepanekud.

(Järgneb.)

R. Viidalepp.

EESTI NAISE ILURAVIST ENDISTEL AEGADEL.

Kui tänapäeva naine leiab oma iluraviks häid näpunäiteid vastavast eriala kirjandusest, arvukatest ajakirjadest ja isegi ajaleheveergudelt ja kui praegusajal kosmeetikaärid levitavad tuhandeid iluravivahendeid, siis endistel aegadel oli selles asjas olukord sootuks teine. Tuli leppida oma tarkusega või suuliselt teistelt kuulduga ja nende vahenditega, mis olid igapäevases elus küllalt kättesaadavad.

Tekib küsimus, kas vanasti eesti naine üldse on mõelnudki iluravile? On ju paljudel juhtudel toonitatud, et ilusaks peeti seda naist, kes hoolikalt ja usinasti hommikust õhtuni põllul kui ka kodus töötas. Rahvalaulud ja ka vanasõnad näitavad tihti, et naise juures polnud mitte ilu peasi, vaid hoolsus ja tublidus, sest „ilo ei pannakse padaje, ega valgust vaagenasse: töö aga pannakse padaje“¹⁾. Samuti ülistavaid sõnu leiame naiste riie-tusele, kuid näo ja keha ilu oli enamasti tagaplaanil. Kas jäigi sellel töötaval naisel aega ja kas jätkus tahtmistki veel enese juures mingit iluravi ette võtta, pealegi kui sellele just erilist tähelepanu ei osutatud.

Tihti peeti häbiks ja nimetati edevateks, n.-ö. alpideks neid, kes oma nägu või muud kuidagi silmanähtavalt kaunistasid. Ja kuigi mõni olevat vanasti nägu värvinud, siis pidanud see üldise pilke ja naeru kartusel jääma kõigile märkamatuks. Seda tehtud ikka väga salaja, sest seda pole peetud kombeliseks, vaid mõnel pool koguni suureks patuks (KV (ERM-i korrespondentide vastused) 15, 285 Saarde). Kõigest sellest hoolimata tundis eesti naine vanasti terve rea vahendeid, mida ta oma iluraviks kasutas.

J. G. Kohl²⁾ kirjutab eesti naise leidlikkusest enda kaunistamisel. Muuseas mainib ta, et eesti naisel puuduvad nii mõnedki tarberiistad, muu hulgas ka peegel. Kuid eesti naine valab vett

---

1) H. N e u s, Ehstnische Volkslieder, lk. 258. Reval, 1850—1852.

2) J. G. K o h l, Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland II, lk. 213. Dresden-Leipzig, 1841.

puunõusse ja vaatab „veepeeglisse“ kui Venus ja nümfid vanas Arkaadias.

Aegade vahetusel muutuvad maitsed ja ühes sellega muutub iludusmõiste. Praegusaja iludusmõiste on nii mõneski suhtes erinev endisaegsest.

Missugune oli siis õieti vanasti eesti naise iluideaal? Pea-aegu eranditult vastab rahvasuu sellele järgmiselt: ilus naine pidi olema priske, täidlaste-lopsakate kehavormidega, rinnakas, puusakas, märkamisväärsete tuharatega ja paksude jalasäärtega. Nägu pidi olema ümmar, roosakas-valge õrna nahaga ja punetavate põskedega. Silmad sinised, suu ja nina väike. Juuksed pidid olema heledad, pikad ja tihedad.

Ch. H. J. Schlegel, kes XVIII saj. tuli Eestisse kodukooli-õpetajaks, ülistab oma reisikirjeldustes³⁾ eesti naise ilu, eriti Eesti saartel, ja arvab, et selleks suuresti ümbrus, s. o. mereõhk on kaasteguriks olnud. Ühtlasi kahetseb ta aga, et tööhigi seda ilu palju hävitab. Tema üksikasjalises eesti naise välimuse kirjelduses leiame huvitaval kombel samu omadusi, mis olid tolle aja iludusideaalides kehtivad: heledad juuksed, sinised silmad, ümmar näokuju ja väike nina.

Võiks arvata, et valitsev kiht, s. o. mõisnikud, kes enamasti olid tõmmuverelised, oleks võinud rahvamassile iludusmõiste omandamisel eeskujuks olla, kuid tegelikult oli see just vastupidi. Tumedaid silmi ja tumedaid juukseid peeti ebailusateks ja võõrasteks. Mustasilmalisi peeti kurjadeks, järsu ja tulise vihaga inimesteks (E (ERA, Eisen) 27795(5) Narva). Tumedavereline, suure kongus ninaga ja mustajuukseline naine oli üldiselt rahva seas laidetud ja Tartumaal peetud sääraseid koguni nõidadeks, kelle eest hoitud eemale väikesi lapsi, lambatalli, vasikaid ja muid noori loomi, sest mustaverelisel naisel olnud peale muude halbade omaduste kuri silm ja kaetamisvõime (KV 15, 633 M.-Magdaleena). Rahvasuu hirmutabki, et see, kes paja põhjast sööb, saab mustad lapsed (H(ERA, Hurt) III, 8, 566(4) Palamuse). Samuti kahvatud, kitsa näoga ja saledad ei olnud rahva silmis palju väärt ja neid peeti võõra vere vördjateks (KV 15, 1291 Torma). Eestlastel oli oma kindel iludusideaal, nagu eespool märgitud, ja seda ei lastud võõrastest mõjutada, vaid püüti ühel või teisel viisil veel rõhutada, niipalju kui aeg, oskus ja häbikartus seda lubas.

Vaatleme neid vahendeid, mida eesti naine vanasti oma iluraviks kasutas. Selgub, et loomulikkuudele vahenditele seltsivad

---

³⁾ Ch. H. J. Schlegel, *Reisen in mehrere russische Gouvernements I*, lk. 229 jj. Meiningen, 1819.

ja tihti käivad käsikäes uskumused, mis ühel või teisel juhul veel ehk tähtsamatki osa etendasid kui vahendid ise.

Et ilusaks peeti heledaid, tiheda kasvuga juukseid, mis olivatki naise kauneim ehe, hoolitsetud nende kasvu eest, määrides neid sulatatud searasvaga, värske mageda võiga, hapukoorega (EA (ERM-i Etnograafiline Arhiiv) 5, 287 Vigala), sea lõua-luu üdiga (KV 45, 137 Jõelähtme) või kange õllega (H, R 6, 269 (1) Lihula). Heaks juuksekasvatamis-vahendiks peetud ummuses keedetud takjajuure ja takjanuppude vett (E VI 12 (23) Räpina; H I 5, 581 (11) K.-Jaani). Ka kanamunakollasega peanaha määrimine, mida toimetatud kestvalt, on osutunud heaks vahendiks juuste kasvule (E 50747 (76) Viljandimaa). Viljandi-maal teatakse veel juustekasvu edendajana haput taari ja mära-piima, millega tuleb juukseid pesta (H I 2, 323 (122) K.-Jaani). Ka kevadene esimene vihm või noorkuu vihm mõjub hästi juuste kasvule (E 63307 (51) Rõuge; ERA II 131, 358 (102) Kadrina).

Et juuksed paremini kasvaksid, selleks on mõned viletsa-juukselised söönud sarvejahu⁴⁾. Ka juukseotste kärpimine on andnud häid tagajärgi. Kärpimist toimetatud ikka kas noorel kuul küünla- (E 48436/7 (57) Tarvastu) või vastlapäeval (EA 12, 447 Kihelkonna; EA 5, 287 Vigala), vastlapäevale järgneval päeval, s. o. tuhkapäeval (EA 8, 227 H.-Madise) või ka suurel nelja-päeval (H I 5, 567 (3) Pilistvere). Ise ei tohtinud oma juust lõigata, siis hakanud juuksed katkema (H I 6, 610 (155) Vastse-liina), vaid lõikaja pidi olema kas suurte juustega (EA 6, 603 H.-Jaani), „pehme käega“ (EA 12, 447 Kihelkonna) või veel parem, habemega vanamees (H III 14, 686 (6) Pilistvere). Ka helde käega inimese lõigatud juuksed kasvavat hästi (H II 23, 300 (19) Karksi). Kääridega ei võidud juukseid lõigata, siis kaduvat juuksed peast (H III 19, 204 (5) Tõstamaa), või olgu siis, kui kääridega enne hobusesaba lõigatud (H II 46, 873 (34) Ambla). Parimaks lõikamisabinõuks peeti lambaraudu (H III 9, 499 (95) T.-Maarja) pärast lamba niitmist, kui rauad veel lamba higiga koos olid (E 75117 (10) Türi). Pärast lõikamist tuli joosta hobusesaba (H II 17, 300 (15) Vigala) või suurt puud vaatama (H III 9, 570 (21) T.-Maarja) sooviga, et juuksed niisama pikaks kasvaksid. Lõigatud juukseotsi ei tohtinud tuule kätte visata, siis hakanud juuksed katkema (H II 38, 604 (25) V.-Maarja).

Üldse oli kardetav lõigatud juukseid välja visata, sest sealt võisid neid linnud oma pessa viia, mis aga jällegi juuste katke-mise esile tõi (H II 59, 740 (78) Palamuse) ja veel hullem —

4) Autori märkmeid Viljandimaalt.

ühtlasi ka inimese mõistuse peast ära viis (EA 8, 227 H.-Madise). Parem oli juukseotsad kas tulle visata (EA 8, 227 H.-Madise), lauta hobuse- (H II 27, 716 (11) Kursi) või lambasõnnikusse viia (E 26049 (52) Vigala) või lammastelauda nurga vahele asetada (EÜS (Eesti Üliõpilaste Selts) IV, 1779 (4) S.-Jaani), mis omakorda juustekasvule edendavalt mõjus. Juuste lahtioleku puhul pandi juustesse naisteniinepuu (näsiiniine, *Cortex mezerei*) koort (H II 41, 210 (25) Ridala, Hiiu) või pesti neid surnupesuseebiga (E 9243 (2) Ambla).

Et hele juus eelistatud oli, siis on mõned tumedajuukselised püüdnud ka kunstlikult oma juuste värvust heledamaks muuta, neid märjalt seebitades ja päikese käes pleegitades. Sääraseid juuste värvuse muutmise katseid tuntakse Muhust (KV 35, 563; ERM A 291:165), üksikuid Hiiumaalt (KV 35, 1089) ja Viljandiimaalt (KV 35, 1767). Muhus on neid mereveele, millega pea märjaks kastetud, mõnikord rukkijahu lisanud ⁵⁾. Ka on leelisega juukseid pleegitatud ⁶⁾.

Halli juust on peetud vananemise tunnuseks ja sellepärast hoidutud õhtuse peasugemise eest, mis tegevatki juuksed enne-aegu halliks (E 14166 (75) Tarvastu). Üldiselt peeti ilusaks siledat, pea ligi kammitud juust, mida aitas saavutada võiga ja searasvaga määrimine, kuid juukseid niisutatud ka kleepuva vedelikuga, nii rõõsa piimaga (EA 28, 659 Setumaa), kaljaga, taariga (KV 35, 1205 Kaarma) ja hilisemal ajal suhkruveega (EA 28, 659 Setumaa). Ainult üksikuil juhtudel on ka lorkis või krussis juus meeldinud. Pilistveres lokitud raudnaelaga juukseid (KV 15, 1644). Tõstamaal olevat tüdrukud kirikusse minnes kiriku lähedale haohunnikusse tule teinud ja kuuma kondiga juukseid lokkinud (KV, Varia 80). Lihulast on teada koguni kestva- vusloki retsept, mis on järgmine: võtta rõika juuri, kanepi seemneid, ussirohtu, ohakaid, paplipuu lehti ja jooksjarohtu kaaluga võrdsed annused, need peeneks lõigata ja mõni päev viina sees leotada, siis pressida need rätiku läbi ja sellest saadud vedelikuga kasta juukseid, mis siis iseenesest lokiliseks tõmbuvad (H, R 6, 269/70).

Nagu teada, oli vanasti abielunaistel nõue ja komme käia alati kaetud peaga, nii kuulus siis juusteravi loomulikult esimese järjekorras neidudele.

Rohkemal määral vaadati aga naise ilu näost. Näonahk pidi õrn ja valge olema ja seepärast on ka näonaha eest mitmel viisil

---

⁵⁾ I. Manninen, Eesti rahvariiete ajalugu. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat III, lk. 31. Tartu, 1927.

⁶⁾ H. Kurriku etnograafilisi märkmeid Saaremaalt 1937.

hoolitsetud. Juba vastsündinu puhul on hakatud hoolitsema naha pehmuse ja õrnuse eest. Selleks on imikut esimest korda pestud lüpsikus rõõsa lehmapiimaga ⁷⁾).

Rõõsa lehmapiimaga näopesemist, mis naha heledaks, pehmeks ja valgeks tegevat, esines vanasti üsna sageli. Rõngu pool leidunud perenaisi, kes kurtnud, et tüdrukud rõõsa piimaga nägu pesevad ja nii piima raiskavad (KV 15, 455). Pöides olevat rõõsale piimale segatud veel mett, mis omakorda aidanud nahka pehmenendada (KV 36, 2043). Peale lehmapiima tarvitatud iluravivahendiks veel mära- ja emisepiima, kuid nii, et sellega määritud nägu enne, kui noor pörsas või varss ei olnud veel imenud ⁸⁾).

Ilusaks peetud läikivat näonahka ja selleks määritud nägu võiga, rasvaga (KV 15, 1415 Hargla), rõõsa koorega (KV 15, 1785 Rõuge) ja hõõrutud toore sibulaga (KV 15, 273 Hargla). Ka munavalgega määritud nägu (KV 15, 203 Helme). Setumaal (KV 35, 645) ja Saaremaal (KV 35, 1828) olevat tüdrukud nägu rukkijahuga hõõrunud või leotanud rukkijahu vees ja pesnud sellega nägu. Üldiselt olevat väga hoolsalt päevituse eest hoidutud, sest päevitanud näoga inimest peetud inetuks. Selleks, et suvel päevitus peale ei hakkaks, on mitmesuguseid võtteid. Pea-aegu ülemaaliselt tuntud komme on esimese kasemahlaga näopesemine enne, kui seda veel ei ole joodud. Mõnel pool olevat noored neid end üleni esimese mahlaga pesnud, et ilus olla (EKS 49, 81 (124) Kadrina). Teine hea vahend päevituse vastu on konnakude. Kevadel, kui esimest korda konnakudet nähakse, peab sellega nägu pesema. Kuid mitte üksi konnakudega, vaid ka elava konnaga näo hõõrumine aitab päevitusest hoiduda (E 3728 (13) Tarvastu). Päevitusest hoidumisel tuleb tähele panna kolme tähtpäeva: jüripäeva, 1. maid ja jaanipäeva.

Enne jüripäeva tuleb nägu pesta vee vahuga või niisutada sipelgahappega. Viimast saadakse sel teel, et sülitatakse sipelga pessa ja hoitakse nägu seal kohal nii, et sipelgad oma happe näkku pritsivad (E 78607 (4) Halliste). Teine moodus on: hoida pärast sipelga pessa sülitamist pesa kohal puhas rätik, millega hiljem nägu hõõruda (H I 5, 581 (10) K.-Jaani). See, kes enne jüripäeva ujumas käinud, ei päevitavat suvel (H III 7, 314 (8) Viljandi). Jüripäeval tuleb enne päikese tõusu üles tõusta (EVR (ERA Eesti Vabariik) 34, 157 (19) Kursi), jääga (H III 6, 758 (16) Paistu) või päeva jooksul 5 korda veega nägu pesta

7) Autori märkmeid Viljandimaalt.

8) Autori märkmeid Tartumaalt.

(H IV 2, 595 (183) V.-Vändra). Pärast-jüripäevase lumega, nn. käolumega, või kaevust leitud jääga näopesemine aitab päevitusest hoiduda (ERA II 42, 147 (2) K.-Jaani). 1. mai (H II 51, 144 (34) Puhja) ja jaanipäeva-hommikune kaste teeb inimese ilusaks ja hoiab suvel päevituse eest (H IV 5, 47 (29) Jüri; H II 37, 287 (1) Jõhvi). Päevituse vastu aitab veel noore kana esimese munaga näo silitamine (H III 30, 976 (15); H II 26, 910 (28) Pilstvere), sinililledest väljahõõrutud vahuga (H I 9, 39 (4) Viljandi) või värskete seaverega pesemine (H II 55, 262 (42) Tarvastu). Lihtsam abinõu päevituse vastu olevat palava ilmaga näo pesemata jätmine (H II 58, 270 (9); H II 65, 666 (1) Jüri) ja üks keerukamaid vahendeid, mida Palamusel tuntud, on järgmine: tuleb võtta seinapalgi koore alt tõugujahu, valget liiva ja looma sarvest kaapida jahu, need külma veega segada ja sellega nägu pesta (H II 68, 545 (3) Palamuse). Eelnimetatud vahendid ja võtted on mõeldud kõik ettemõjuvatena. Kui aga juba nägu päevitanud on, siis selle kõrvaldamiseks aitavat leibade ahju-panekul kätekastmise vesi (E 63302 (27) Jämaja; E 14655 (30) Tarvastu), hapupiim (KV 45, 133 Jõelähtme) ja maarjajää vesi (KV 35, 1237 Tori), millega nägu hõõruda. Tihti ei kao aga päevitus enne, kui sügisel värsket kaalikat süüa saadakse (H III 20, 185 (2) Tarvastu).

Ebameeldivaks peetakse näol väikesi pruune täppe — tedretähti. Nendegi eemaldamiseks tunneb rahvasuu mõningaid vahendeid. Et tedretähtede nimetus tuletab meelde tetre, siis on püütudki abi otsida tetre munadest. Nii teatakse, et tedretähed kaovad, kui nende omaja võtab tetre pesast juba hauduja tetre muna, seda ettevaatlikult katsub ja siis pessa tagasi paneb (H II 28, 592 (27) M.-Magdaleena). Tedremunadele valatud veega pesemine (ERA II 42, 85 (8) K.-Jaani), samuti tedremunaga hõõrumine (E 27717 (112) Ambla) ja tedremunade söömine (H I 10, 760 (27) Setumaa) aitavat tedretähtede vastu. Kuid ka teiste lindude munad aitavat. On teada, et tedretähed kaovad, kui toores varesemuna ära juua (H II 41, 82 (19) Pühalepa) või toorest kanamuna äädika sees leotada ja sellega nägu pesta (H II 57, 470 (13) Ambla).

Tõhusaks tedretähtede kaotamise vahendiks on ka veel kaste. Enne jüripäeva tuleb talinisu kastega (H III 3, 521 (9) Rapla) või jaaniöösel kuskilt maja või aia põhjapoolsest äärest saadud kastega pesta (H III 18, 104 (14) Türi). Samuti kaerahagudele langenud kaste (ERA II 42, 85 (8) K.-Jaani) või — veel parem — üheksat tõugu vilja pealt korjatud kaste kaotab tedretähed (EKS 31, 27 (55) K.-Jaani).

Tedretähtedest lahtisaamisel on heaks vahendiks ka piim. Selleks tuleb nägu pesta punase lehma esimese piimaga (E 12470 (3) Tarvastu) või määrapiimaga enne varsa imemist (E 20420 (1) Tarvastu; H II 27, 666 (9) Palamuse) või ka emise-piimaga (H II 51, 467 (9) Rõuge). Ka konnakudega ja kevadel esimest pääsukest nähes mullaga näohõõrumine (H III 28, 969 (16)) on tuntud vahendid tedretähtede hävitamisel. Lõpuks aitavat ka kuuvalgus tedretähti kaotada. Nende omaja nühkigu kuuvalgel ööl täiskuu neljapäeva õhtul akna all (H I 7, 599 (5) Palamuse) või katusesse tehtud augu kohal 3 korda käega pesemise moodi nägu, siis kaduvat tedretähed (H II 38, 715 (3) Ambla).

Hoopis tähtsamat osa kui valge, õrn näonahk, etendasid naise ilu juures punased põsed. Et põsed aasta ringi punased oleksid, selleks joodi maarjapäeval, s. o. 25. märtsil maarjapuna. Maarjapunaks võis olla kas marjavedelik, vein või viin, mida paljude arvates tuli juua enne päikese tõusu. Küünlapäeval joodi küünlapuna, mis oli viin või jõuluajast alalhoitud õlu (H II 18, 538 Vastseliina) ja mille mõjul loodeti saada kogu suveks punaseid põski (E 61186 Pühalepa). Saardes on naised punaheintest (*Thymus serpyllum*) teed keetnud ja seda joonud, mis kestva puna palgesse andnud (E 46970 (6)). Simunast teatakse, et kui vihtlemisveest 3 parema käe peopesa täit sisse võtta, siis saavat vihtleja punased põsed (ERA II 12, 313 (28) Simuna). Ka esimese lumega pesemine toob kogu aastaks puna põskedesse (E 63302 (28) Jämaja; E 13950 (130) Audru; H II 47, 626 (133) P.-Jaagupi; H II 50, 344 (20) Torma).

Peale eelnimetatud sümbolsete vahendite on ka otsekohe-seid vahendeid kasutatud. Eesti-Ingeris (KV 35, 487), Setumaal (KV 15, 2283 ja 2359) ja mujal tuntakse näo hõõrumist jõekäs-naga, badjaagaga (*Spongilla fluviatilis*), mida saadud seisvast veest. Kuivatatult hõõrutud sellega põski, mille järel põsed otse õhetanud punast ja nahk tõmbunud siledaks. Nägu hõõrutud ka punasevärviliste lilledega (KV 36, 145 Räpina), mis põsed jume-kaks teinud. Tartumaalt⁹⁾ ja Virumaalt teatakse, et tüdrukud enestel on põski näppinud, kloppinud või kergeid lööke põskedele andnud, mis vere näkku tõi. Selle mõju ei olnud aga pikk ja seda tuli tihti korrata (E 6151 Haljala). Hilisemal ajal olevat kompveki- või mõne muu punase paberiga, telliskivituha (KV 35, 1993 Palamuse) ja peedileemega nägu värvitud.

9) Autori märkmeid.

Et peamiselt nägu oli vanasti eesti naise iluduse määrajaks, siis on teistele kehaosadele vähem tähelepanu pööratud.

Käte eest on hoolitsetud ainult sel juhul, kui need liigest tööst ja tuulest olid lõhkenud. Siis määritud neid enne magaminekut kas hapukoorega, rasvaga või seebiga ¹⁰⁾.

Ilusa naise üheks tunnuseks olid kõrged rinnad, sellepärast olevat rinna kõrgendamiseks topiseid jakkide vahele asetatud (KV 35, 141 Torma). Ka kantud korruga mitut seelikut, et paksemana näida (KV 36, 175 Viljandi).

Lõpuks omajagu tähelepanu on vanasti omistatud ka jalgadele. Ilusal naisel pidid olema jämedad jalasääred. Selleks on jalasääri mähitud, nagu kirjutavad XVIII saj. autorid A. W. Hupel ¹¹⁾ ja J. Chr. Petri ¹²⁾, villaste või linaste ribadega. Samasuguse teate leiame ka Fr. Krusel ¹³⁾. Ühes käsikirjas ¹⁴⁾, mis leidub Kopenhaageni Kuninglikus Raamatukogus ¹⁵⁾ ja millest on tehtud koopia Eesti Rahva Muuseumile ¹⁶⁾, on andmeid XVII saj. lõpust Saaremaa etnograafiast. Muuseas mainitakse selles, et naised mähivad jalasääri laiade villaste paeltega, mis enam kui 12 küünart pikad ja sääremarjad jämedaks teevad. Hiljem kanti 2—3 (KV 35, 1059 Muhu) ja isegi 5—6 paari sukki jalas (KV 15, 1291 Torma) või mõnel pool, eriti Viljandimaal, kooti naiste sukad sääremarja kohalt tublisti laiemana, nii et need moodustasid sääremarja kohale tühimiku, mis takkudega täis topiti. Sääraseid laiasäärelisi sukki on saadud Eesti Rahva Muuseumisse peamiselt Tarvastust, Paistust ja need on praegusaja peene sääre eelistajaile üheks huvitavaks näiteks maitse muutumisest aegade jooksul.

Eelnevast näeme, et eesti naine on endistel aegadel küllaltki hoolt pühendanud oma välimuse eest hoolitsemisele — alates juustest ja lõpetades jalgadega.

Ella Koern.

---

10) Autori märkmeid Tartu- ja Viljandimaalt.

11) A. W. Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland II, lk. 152. Riga, 1777.

12) J. Chr. Petri, Ehstland und die Ehsten II, lk. 176. Gotha, 1802.

13) Fr. Kruse, Ur-Geschichte der Estnischen Volksstammes, lk. 33. Leipzig, 1845.

14) Von der Insel Ösel (von O. Sperling jun.).

15) Kallske Samlingen nr. 65.

16) Sellest on kirjutatud ja seda kommenteerinud E. Blumfeldt ja G. Ränk, Lisandeid Saaremaa etnograafiale XVII sajandi lõpult. Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XI, lk. 14—35. Tartu, 1937.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

A n o n y m u s: Ühe Norra reisi kroonika, kus sees on lugeda selle maa rahvast, linnadest ja mägedest ning muist imeväärseist asjadest, mis selle reisi peal nähtud ja kuulnud. Kirja pannud Anonymus ja hulga piltidega ära seletanud Johani Andrus. Trükitud Noor-Eesti kulu ja kirjajadega Tartu linnas aastal 1939. 79 lehekülge. Hind 1 kr. 50 s.

Anonymuse käesoleva kroonika puhul on täiesti selge, et autor seisab igati kõrgemal kaasaegselt nõrkusest „poliitikat ehk tüli teha“. Kogu teost läbib lünkadeta väljapeetud heatahtlikkus ning sõbralikkus elavate ja elutute asjaosaliste vastu. Mõnikord läheneb küll autor punktile, kus ta nagu tahaks laitma hakata, aga kohe asetab ta oma moraalse neutraliteedi väljapoole kahtlust lausega „see on tema enese asi, mille vahele meie japaanerite kombel segada ei taha“, või muude seda laadi sõnadega. Siin ja seal kohtame ju natuke ajanaljagi, olgu siis tseitungiatäsedest ning pilvelinnadest või inglaste kõhetuist tagatistest, aga see kõik on öeldud nii leebelt ning väga à propos, et lugejas ei kihvata aktivistlik meelepaha. Kroonikakirjutaja rahumeelsus ning leplikkus avaldub nii tema soovitudes kaasaeglastele kui ka tema tähelepanekuis ning hinnanguis. Naljatanisi ning otsekui möödaminnes öeldakse välja mõnigi magus tõde, näit., et viikingite peale ollakse uhke vaid seepärast, et nad on surnud ning enam röövida ei saa, või jällegi mõte, et õnneks on rootslased unustanud Sigtuna purustamise ja reisijaile Eestist ei sünni sellest enam mingisuguseid pahandusi. Seda laadi terve inimhõimuse lõbusate avastuste kõrval on aga Anonymus püüdnud lugejat lõbustada ka seesuguste sõna- ning mõttemängudega, kus mingi mõttetus või naiivsus rõivastatakse teravmeelitsevasse vormi. Siia kuuluksid näit. konstateerimine, et Bergenis kahe öö vahel on päev, jutud norralaste pilvede tegemisest või maastiku ehitamisest, rongide maa alla tüürimisest ja muud seesugust. Kohati saadakse nii üsna tõhusat koomikat, ent raamatu keskpaigu, kus seda laadi naljatusi eriti palju leidub, mõjuvad need mõnel juhul natuke väheütlevana, eriti sel juhul, kui mõni veider motiiv esineb korduvalt (nagu jutt pilvede tegemisest või maastiku ehitamisest). Üldiselt on seda laadi naiivsuste kasutamine käesolevas kroonikas küll üheks teadlikuks stiilivõtteks vana kroonikastiili ning jannsenliku õpetlikkuse kõrval ja selle sugeme sulatamine muuga on kroonikakirjutajal toredasti õnnestunud. Ainult kohati domineeriks nagu mõttetuse abil naljategemine pisut liialt teravamakontuurilise sisu kahjuks. Õnneks ei teki seesuguseid mõtteid sageli ja üldmulje kroonikast, mis algusest peale paelub oma heasüdamlikkuse ja meisterlikult koomilise stiiliga, jääb värske ning lõbus. A. Johani illustratsioonide ülemeelikus võistleb edukalt Anonymuse (alias Friedebert Tuglase, nagu kirjastus kaaneümbrisel seletab) teksti koomikaga.

L. Anvelt.

Ühest lasteraamatute seeriast.

Viimaste aastate jooksul on allakirjutanu huviga jälginud eri rahvaste lasteraamatuid ning imetelnud kunstipäraseid teoseid, mis on Rootsis välja andnud Elsa Beskow, Prantsusmaal Père Castor või Nõukogude Venes terve kaader kunstnikke. Ühtede rahvaste teoseid imetelles on ühtlasi pidanud võõristavalt tunnustama tõsiasja, et mõnel suurel kultuurrahval on laiadele hulkadele määratud lasteraamatud väga algelised, nagu sakslastel. Mõnel teisel rahval ei ole eelkoolilastele lastele peaaegu mitte midagi, mis küüniks keskpärasusenigi. Eesti väikelaste-kirjandus on ka kaua olnud täiesti kõrvaline ala meie raamatuturul. On kopeeritud saksa odavaid väljaandeid või labastatud mõnd rahvusvahelist tuntud

väärtuslikku teost sellega, et meie kirjastused on lasknud pildid odavamaks ümber joonistada. Kõige viimasemad aastad on toonud siiski kaasa muudatusi paremuse poole. Mitmed eri kirjastused on lasknud müügile niihästi sisuliselt kui tehniliselt häid saavutusi, mis suudavad võistelda välismaade vastavate väljaannetega ja on saanud isegi välismaale eeskujuks (Soomes). Meie lasteraamat ei ole enam halb. Nüüd võib juba püstitada nõude, et see vastaks isegi kunstilistele nõuetele ja pakuks sisuliselt muudki kui materjali tähtede veerimiseks.

Eriti optimistlikuks läheb meel eesti lasteraamatu arengu suhtes, kui enda ees näha kimpu äsjailmunud muinasjutte. Mõeldud on Eesti Kirjanduse Seltsi poolt väljaantud J. Mägiste setu juttude sarja, kokku 10 raamatut: 1. Hunt ja ute (illustreerinud Boris Lukats), 2. Öde-venda, rebane ja vanapagan (Ott Kangilaski), 3. Rebase vembud (Karin Luts), 4. Kanapetja rebane (Elsa Brinkmann), 5. Nõmm põleb (Endel Kõks), 6. Hunt ja kitsetalld (Mari Peterson-Simulson), 7. Rebane hanekarjas (August Roosileht), 8. Härja maja (Kristine Mark), 9. Vana häätegu pole vaja mäletada (Paul Liivak), 10. Tõrvane härg (Ida Käsper).

Lastele raamatuid soetades on allkirjutanu võinud tähele panna, et väiksemaid lapsi huvitavad sisuliselt need raamatud, millel on võimatu fantaasia või just vastupidi väga reaalne sisu, ning kolmandaks drastilised süüeed. Kõige vähem meeldib lastele niisugune raamat, kus reaalsus ja vaba fantaasia on aetud ühtekokku, nagu mõne meie moodsa lastekirjaniku jutustustes. Mägiste setu juttudel peaks selle poolest olema väikeste lugejate juures edu, et neis juttudes peegeldub rahva jutustuse fantaasia otsesel kujul. Lihtrahva primitiivne jutulaad kiiresti vahelduvate helluste ning raskemate kohtadega ja happy end'iga suudab kindlasti hoida noort publikut kiindunult lugemise juures. Setu jutud pole üksnes primitiivse põnevuse seisukohalt hea materjal, vaid neil on teisigi sisulisi vourusi.

Meie laste jutustik on väga sageli liiga võõra sisuga. Praegusele lapsele ei ole kuigi paljuütlev jutt saksa rüütlistest, lossidest, kannupoistest jne. Palju arusaadavam on lapsele lugu loomast, lastest enestest, kodulindude miljööst jne. Väikestele lastele on olemas niisuguseidki muinasjutukogusid, kuid väga sageli on need tõlkeid mujalt. See asjaolu põhjustab, et laps õpib tundma lugusid võõrast repertuaarist, aga oma maa vastav süüestik jääb täiesti tundmatuks. Mägiste setu jutud on ehtsad eesti muinasjutud, mis on edasi antud võltsimatul kujul. Laps harjub neid lugedes või kuulates eesti jutustuse esitusviisi ja stiiliga. Sellel asjaolul on suur tähtsus pärastises folkloristliku maitse arengus. Mitte ükski lapsele pole kõnesolevad jutud olulised, vaid need pakuvad ka folkloristile head ainetikku. Et folkloristidele veelgi enam vastu tulla, oleks autor võinud kuskil ääremärkusena öelda, kust nimelt ja kellelt ning mis aastal iga jutt on kirja pandud. Ka mittefolkloristlikule täiskasvanud lugejale on selles muinasjuttude sarjas värskendav kuulda koduseis variantides muidu peamiselt välismaises kuues esitatud loomade-lugusid. Võrreldagu selleks lugu hundist, kes sõi ära kaks (mitte seitse) kitsetalle. Setu teisendi lõpul jäävad „hundid metsa oma haavatud sõpra nõeluma ja paikama, võib-olla nõeluvad teda veel praegugi. Ja kas sellest hundist enam täie tervisega metsajooksikud ja kitsekimbutajat saab, on hoopis kahtlane“. Õige huvitavas setu redaktsioonis on ka jutt sellest, et vana heategu unustatakse, kuidas tõrvatud härg püüab loomi kinni või lood rebasest ja vanapaganast. Suurem osa muinasjutte on meie väiksematele lastele täielikuks uudiseks.

Juttude sisulist külge aitavad elavamaks teha illustratsioonid. Peab tunnustama õigeks kirjastuse võtte, et iga raamat on lastud kaunistada eri kunstnikul. See tõsiasi väldib tüütavat motiivide, värvide ja joonistustehnika kordumist, mida kahjuks võib näha meie lastekirjanduses. Sama kordumine võib aga mõjuda halvavalt lapse kunstimeele arenemi-

sele. Allakirjutanu ei saa öelda, et ükski setu sarja raamat oleks illustratsioonide poolest ebaõnnestunud. Siiski on mõned illustratsioonid paremad kui teised. Lasteraamatute illustratsioone ei saa hinnata ainult puhta kunsti seisukohast, vaid siin peab arvesse võtma ka seda, kuidas laps võiks kunstisse suhtuda. Lastele ei meeldi üldiselt need joonised ja pildid, kus on kuhjas koos liiga palju tegevust. Laps saab joonisest siis paremini aru, kui sellel on paari võimsa joonega antud edasi see, mida tahetakse öelda. Liiga-kribulisus tüütab last ega lase pääseda pildi mõtte juurde. Sellest vaatekohast lähtudes jätkaksid soovida mõned pildid jutudes „Tõrvane härg“, „Rebane hanekarjas“ ja „Vana häätegu pole vaja mäletada“. Kõksi, Lukatsi ja Kangilaski joonistusviisi ei ole ehk laste maitsele kohane. Seega ei ole muidugi öeldud, et nende pildid oleksid halvad. Kõige õnnestunumaiks tuleks pidada Margi, Lutsu, Brinkmanni ja Peterson-Simulsoni pilte. Parimaks tuleb arvata Lutsu illustreerimisviisi, ja seda ka kunstiliselt.

Kokkuvõtlikult võib öelda, et meie kirjandusturule on ilmunud uus sari, mis pakub huvitavat ja head noorele lugejale, folkloristile ja kunstisõbrale.

Paul Ariste.

H. G. Wells: Lühike maailma ajalugu. Elav Teadus nr. nr. 64, 68 ja 81, ja Elu ja inimese põlvnemine. Elav Teadus nr. 15. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu.

Mitte soovides esineda keskmiste koolikirjanike ja ajaloo-õpperaamatute kritiseerijana, peab siiski ütleva, et ajaloost arusaamine ja selle õpetava toime mõjukus väga suurel määral on sõltuv ainekäsitlemise viisist ja materjalivaliku laadist. On üsna arusaadav see vastumeelsus, millega teatav hulk õppivat noorsugu suhtub mõnel ajaloo-õppetundidesse, kui raamatu koostaja või aine käsitleja muud ei suuda ajaloo varasalvedest esile kaevata kui üksikute lahingute täpseid daatumeid ja võimuvalitsejate või koguni nende armukeste sünni- ja surmapäevi. Näib, nagu oleks ajaloo-materjali väärtusliku mõistmise ja selle huviäratava ümberjutustamise paratamatuks eeltingimuseks intuiitvise, kaemusliku meetodi kasutamine. See on vist ainus, mis võib päästa kuivusest ning uppumisest ülearusustesse, ja, nagu tundub, on just suurte kujutatavate võimetega inglise autor H. G. Wells oma „Lühikese maailma ajaloo“ koostamisel edukalt tarvitanud intuiitvise meetodit. Töötulemused kannavad teadagi õige märgatavat individuaalset nägu, kuid selle pahe korvab huvitavus. Niisamuti nagu Wells, tänapäeva teaduse hüpoteesidele toetudes on oma kirjanikuande varal püüdnud tungida sügava tuleviku läbi-nähtamatusse, et näidata meile maailma nägu pärast meid, nii on ta kasutada-olevate andmete ja teada-oleva materjali najal sedapuhku süüvinud minevikku, ürgaegade kõige hallimasse hämarusse, — et luua sellestki kujutlus tänapäeva inimkonnale, kellel kõiges rähklemises ja rutus tööpoolest palju aega ei näi jäävat mediteerimiseks mineviku üle, veel vähem aga mõistvaks sisseelamiseks ajaloo külluslikkudesse aitadesse.

Vähestes värvides, kuid määratutesse kaugustesse ulatuv kujutlus, mille H. G. Wells võlub oma „Lühikese maailma ajaloo“ meie silmade ette, võrdub, kui jätta kõrvale tuntud ja korduvad tõsiasjad ning piüda lasta end juhtida ainuüksi Wellsi sugestiivsest esitusviisist, tohtu pannoo muljega, milles näeme kogu inimsoo seniseid võite ja võitlusi igaveses püüas paremusele, kõrgemale. See on tõega ühe olendi kogu elu, kultuuri ja tsivilisatsiooni ülevaade ning kokkuvõte. Asjalik ja karm, kuid sellisena õiglasena tundub.

Teose esimeses vihus „Elu ja inimese põlvnemine“ on tihtipeale otse raske vahet teha, kus võiks alata ajaloo-käsitus ja kus lõppeda vaatlus sellest näitelavast ja tagapõhjast, millel meie eludraama män-

gib. Säärase meetodi rakendamisega on H. G. Wells saavutanud selle, mida peaks õieti iseloomustama sõnakestega elu-ajalugu maakeral, mis on palju ulatuslikum ja sügavamaletungiv kui ajalugu tavalises, igapäevases mõttes.

„Teadmatus on esimene uhkuse karistus,“ väidab autor näidates, kuidas antiik-kultuuri õitseaajal palju lihtsaid tõesid jäi sellepärast avastamata ja teadlikult elusüsteemi rakendamata, et aristokraaditsev filosoof ei paindunud midagi õppima lihtsalt käsitöoliselt, kes paremini tundis mõningaid loodusteaduslikke saladusi kui targutlev filosoof. Et teiselt poolt käsitöölisel jälle puudus filosoofiline haridus, siis kujuneski võimalikuks, et alles Galilei ajast peale ja klaasitöölise Frankhoferi täienduse najal hakati spektroskoobis teaduslikult uurima päikesesüsteemi ja kosmost. Ent sellestki veel polnud küllalt, et rajada soliidset alust universumi ajalise kestvuse lõpmatuse mõistele. Alles 1779. a., nagu mainib autor, võidi Londonis üllatada maailma teosega „Universal History“, milles väidetakse, et maailm loodi 4004. aastal enne Kristust, just sügisese pööripäeva ajal, ja et loomistööd kroonib inimese loomine, mis toimus Edenis, Eufradi kaldal, täpselt kahe päeva teekonna kaugusel Basrast..!

Poleks vajagi lisada, et sellised hull-täpsed määratlused on piibli sõnasõnalise tõlgituse kurjaks viljaks, ja et teatavate usutekide kujutluses kestavad säärased jaburdused tänapäevani — samuti kui viimset-päeva ennustavate märkide otsimine. Kõigile niisugustele naeruväärustele on H. G. Wells kainelt vastu seadnud elu ürgtekkimist ja kujunemist näitavad seletused. Ja sellega ongi vahest mõistetav, miks ta oma teosega saavutas laialdases anglosaksi lugejaskonna maailmas nii suure menu. Meie, kes me hoopis jahedamad oleme usuküsimustes ja kainemalt suhtume piibellikudesse loomislugudesse, võib-olla ei taju esimesel hetkel selle teose ülemaailmist tähtsust ega hinda õigesti ta mõju. Ent kahtlemata on maailmas palju lihtsameelseid lugejaid, kes seda raamatut on võtnud ja võtavad kui uut evangeeliumi, teaduste ja teadmiste najale rajatud värvikat ärasetamist elu müsteeriumist, selle arengustajaloost ja selle tuleviku-väljavaadetest. Selles seisabki H. G. Wellsi teose vaidlematu väärtus. Ning samast vaatevinklist asja nähes on ka meil tema populariseerimine kiiduväärt sammuks. Inimest ei saa kunagi õpetada liiga realistlikult maailma nägevaks selles osas, mis puutub otseselt inimesse enesesse. Ikka segab seda annus külgesündinud romantilisust.

Nii veenev kui ongi H. G. Wells Schmithi ja Osborni elusolese tekkimise teooria ümbersõnastamisel ja nii kiiduväärt kui ongi üldse näha ja näidata kõike läbi relatiivsuse karmi luubi, ei saa siiski selles osas kinni naelutamata jätta paari komistamist absoluutsusse. Nii toonitatakse, et „kõik ülejäänud osa maailmaruumist meie kohal, meie ümber on mõõtmatus ulatuses külm, elutu ja tühi“, ja pisut edasi „niipalju kui teame, on maailmaruumi ülejäänud osa täiesti elutu“. Olgu viimase väitega kuidas on — see asetatakse tinglikult —, aga esimene? Millega — kui meie ei tea ja kui meil küllalt tegemist on omagi planeedil elu tekkimise seletamisega —, millega on siis tõestatav absoluutne eitamine muu suhtes, absoluutne „külm, tühi, elutu“? Kuid see pole ju ajalugu, ja teemalt kõrvalekaldumisel võib geeniusleegi andestada pisut enam kui tavaliselt.

Mis puutub otsese ajaloo valdkonda, siis tuleb siin mitteeriteadlasel paljus möönda neid vaatekohti, mis Wells on ajaloo kohta võtnud bio- ja sotsioloogina. Näiteks primitiivne mõtlemine, usutunde tekkimine, fetišismi ja unenägede probleem, mis on otseselt kooskõlastatud uuema aja psühholoogide ja sotsioloogide vaatekohtadega. Samuti väärrib tähelepanu ka Wellsi seisukoht rassimõiste suhtes, kui ta ütleb: „Peame meeles pidama, et inimrassid võivad ristelda vabalt ja et nad eralduvad, segu-

nevad ja ühinevad, nii nagu seda teevad pilved. Inimrassid ei hargne nagu puud oksteks, mis iial uuesti ei ühine. Alati peame meeles pidama rasside taassegunemist igal võimalusel. Seda tehes väldime palju eksimusi ja eelarvamusi. Inimesed tarvitavad sõna „rass“ väga ebamääraselt ja rajavad sellele kõige absurdsemaid üldistusi. Nad räägivad „briti“ rassist või „euroopa“ rassist, kuid peaaegu kõik Euroopa rahvused on pruunide, tumevalgete, valgete ja mongoli elementide ebamäärased segud.“ Kui Wells oleks oma teose kirjutanud kümme aastat hiljem (esmakordselt on see aga ilmunud a. 1922), oleks vahest ehk lähemalt puudutatud olnud ka tänapäeva lööksõnana tarvitatav „aaria tõug“ ja mitmed muud rassiprobleemid, millede kohta praegu ei taheta palju muud öelda, kui et nende üleskergitamine on teaduslik vale kõige lihtsamas mõttes.

Wellsi ajalookujutus käib enam üksikute väljapaistvate leituduste ning nendega ühenduses toimunud kultuuriliste muudatuste ja tsiviliseerumise tempo kui aastaarvude tagaajamise järgi. Sellega pole sugugi tahetud öelda, nagu katsuks Wells vältida täpsemaid teateid (on vaju-dusepäraselt neidki), kuid tema üldjoon ei nõua paratamatult kuupäevi ja aastaarvusi. Ta valgustab saavutusi ja nende edasist mõju inimese elu arengule. Nii on tema hinnang kirjutamiskunsti rakendamisele mõtte edasiandmiseks palju tõepärasem ja tunnustatavam kui paljudes varasemais ajalooraamatuis. Samuti on antud väga reljeefne käsitlus raha kui säärase tarvituselevõtmise tähtsusest inimkonna tsiviliseerumise ajaloos. Järgnevad laev (aerupaat muidugi), purjekas, raua ja vere doktriin Assüüria suurvõimu püstitamisel; Kristuse mittemõistmine kaasajal ja tema õpetuse organiseerimise tähtsus hiljem; ristsisõjad ja nende mõju; leiutussõidud, maailmamerede vallutamine inimese poolt; püssirohi, masin, tööstuslik revolutsioon, lihtrahva liikumised Euroopas, internatsionalism, klassivõitlus ja vabakaubanduslik individualism, mis lõpuks teineteist vastamisi täiendavad.

Erilise hoiaku võtab Wells juudidprobleemi suhtes. Näidates semiitide suurt osatähtsust Vana-maailmas ja nende allajäämist teisalt tulevatele aaria rahvastele, ütleb ta, „et see võitlus läbib tõepoolest kogu järgneva ajaloo ja teatud viisil jätkub veel tänapäevalgi“. Osa on ses kindlasti ajaloolist tõtt, kuid kainele lugejale ei jää märkamata ka autori teatav simpaatia. Seda enam, et H. G. Wells, jõudes juutide kirjanduse või tuntud Vana Testamendi juurde, tõestab, et juutide hulgas, kes olid kaua tagakiusatud rahvaks juba muistseski maailmas, esimestena tekkis eriline liik inimesi — prohvetid —, kes õpetasid uskuma nähtamatusse jumalasse, kogu maailma õiglasse isandasse, kes pidavat elama templis, mis pole kätega tehtud. Teistel rahvastel suri nende rahvuslik jumal iidoli purustamise ja templi hävitamisega. Juutidel elas ta aga edasi kirjutatud sõnas, täiesti ükskõik, kuhu maailma otsa saatus neid paiskas, kas Babilooni või Egiptuse vangipõlve, Herkulese sammaste taha või Föniikiasse. Igatahes toonitab Wells, et kui maailmakaubandus läks semiitide kätte Assüüria ja Babiloonia riigi lagunemise järel, levis laialipaisatud semiitide kaudu kogu tolleaegsesse maailma ka arusaamine ühestainsast jumalast, õigusemõistjast isast, mis sai hiljem aluseks kogu ristiusule ja selle süsteemile ning aitas järelikult kaasa antiikmaailma kokkuvarisemisele ja inimkonna hingelisele vabanemisele mitme jumala kumardamisest samuti kui uue tsivilisatsiooni-perioodi tulekule, mis praegu pole veel lõppenud.

Raamatu on osade kaupa tõlkinud V. Lao, L. Loone ja L. Anvelt. Redigeerinud esimese vihu prof. Piiper ja puhtajaloolise osa prof. Tarvel. Mitme autori ühistöö tõttu on osutunud möödapääsmatuks mõningad väiksemad ebajärjekindlused terminoloogias ja ümbersõnastamise kunstis.

Rud. Sirge.

Carl Sarap: Vana Narva. Ajaloolise ülevaate kirjutanud Arnold Soom. K.-ü. „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1939. 92 lk. Hind 6 kr. 40 s.

Kindlustelinn Narva on selle teose ilmumise jäle tõestanud, et ta pakub erakordseid materjale mitte ükspäinis ajaloolisiks uurimuslikeks tööks, vaid vägagi rohkel määral ka fotokunstnikule. Teame, et Narva on sajandite jooksul olnud Ida ja Lääne kõige kontrastsemate voolude ristumiskohaks: ta kannab endas määratute mõjude ja mitmesuguste epochide jälgi. Neid Narva ajaloolisi rikkalikke pärandeid, ehitisi ja muinsusi katsubki tutvustada käesolev teos meie mitte just tundmatult kaameramehelt.

Teos koosneb kahest osast — sissejuhatavaist tekstidest, mis enda alla võtavad 26 suurt lehekülge, ja piltidest, mis omaette täidavad 66 lk. Tekstiosa on koostanud Narva linnaarhivaar mag. Arnold Soom oma isiklike uurimuste, prof. S. Karlingi ja A. Süvalepa vastavate tööde põhjal. Selle eestikeelse ülevaate järele on raamatusse paigutatud artikli ingliskeelne tõlge A. C. Smithilt, saksakeelne — E. Pergelbaumilt ja rootsikeelne — K. Karlingilt. Kahjuks on sel muidu väga kompetentselt koostatud ülevaatal aga üsna vähe ühist sellele järgneva pildimaterjali kunstiajaloolise külje ning selle iseloomustamise ja selgitamisega üldse. Rõhutagem, et just nende mineviku omapärasuste juurde, millest eemal seisjail, eriti välismaalastel, kellele ju teos ka on määratud, pole sugugi kerge saada õiget käsitlust, oleks pidanud see sissejuhatus tingimata viima. Pildiallkirjade varal, mis siin-seal piirduvad vaid ainsa sõnaga („Portaale“ lk. 73, „Tuulelippe“ lk. 75), pole lugejal võimalik süvenenumalt orienteeruda. Sellest sõltuvalt kipub teoses domineerima albumlikkus.

Raamatu pildisari sisaldab 70 fotot, millest paljud ulatuvad peaaegu üle terve lehekülje (teose formaadi suurus on 23×32 sm). Neile lisandub 10 väiksemat pilti, mis illustratsioonidena on paigutatud tekstide vahele. Enamik neist ülesvõttest on üllatavalt hästi õnnestunud ja mõjuvad oma tabavas valguse- ja varjudekäsitluses otse kunstiteostena. Selliseks loominguks annab vana Narva oma keskaegsete kindluste, kirikute, suurte sildade, huvitavate portaalide, eramajade ja vanalinna läbiva jõega äärmiselt tänuuliku ainet. Mõningate vaadete puhul — „Narva keskaegsed kindlused“ (lk. 29), „Narva keskaegsed kindlusi ühendav sild“ (lk. 37), „Ivangorod loodest“ (lk. 39) jt. — ei tahaks enam hästi uskuda, et meie Narva on nii ilus. Otse budapestlikuna tundub näit. vaade tuhmile jõele, valkjatele sillasammastele ja kõrgel kaldapealsel helen-davale majadereale. Näib, et Sarapil on suurepärase anne pildistatavate esemete või ehitiste kontuure korä pehmedada, varjundada ning kord taas helestada, teravdada, nii nagu see talle osutub vajalikuks. Ja kus tarvis, seal kasutab ta tausta saamiseks ära rasked pilvemassid, et ka sel teel süvendada pildi kogumuljet. Nii mõjub näit. „Narva keskaegsed kindlused“ (lk. 29) masendavana just selle tinaselt rulluva pilve tõttu jõe ning kindluste kohal. Ja edasi — kui palju valgust ja varju keset XV saj. linnakiriku siseruumi (lk. 45) ning kui palju joonte nõtket süjuvust ja pehmust Toomkiriku uhkes sammastikualuses (lk. 53)! Ka hilisemate sajandite mitmesuguste eramajade, majaportaalide, vappide, mitmesuguste kaunististe detailide, tagahoovide ja uste pildistamisel on Sarap ilmutanud peent vaistu nüansseerimise, kindla kompositsiooni leidmise, sobivate motiivide keskendamise ja kunstipärase väljenduslikkuse rõhutamise suunas. Vaadeldagu kas või suurejoonelist ja pühalikult mõjuvat Poor-teni maja portaalide detaili (lk. 84), mille pildistaja leidlikkus päikese-paiste ja varjulaikude rakendamisel on tõstnud esile omaette väarika skulptuurina.

Ülevaade, mida see pildiseeria annab Narva vanalinna ehituskunstilistest muinsustest, on enamikus tehtud hea valikunärvi ja järjestusega,

mille juures on jälgitud sisulise kronoloogia printsiipi. See ülevaade on vajalik juba sellekski, et võrrelda mitmesuguseid mineviku ehituslikke ja ilustusstiile nüüdisaegsetega. Kaasajal on teatavasti suurlinnade eeskujul kõikjal läbi löönud külm-kihtne ehituslaad, mis ei salli välis- ega sisenikerduisi. Kuid peame mõnema, et ka neil nikerdustel on oma väärtus. Need minevikuehitised sisendaksid isegi nagu rohkem hubasus- ning kodutunnet kui tänapäeval püstitatavad.

Raamatus esinevat pildimaterjali lahtikooriva ja selle omapära selgitava eessõna puudumist me konstateerisime. Teise puudusena võiks vahest märkida, et siin liiga palju tegeldakse hoonete välisornamentikaga, sisemust aga näidatakse vähe (võib-olla küll sellepärast, et ruume on aegade jooksul muudetud). Ka oleks lugeja (resp. vaatleja) meeleldi tahtnud näha mõnd fotot kindluste siseruumidest. Lk. 30 ja lk. 31 on tegemist kahe peaaegu ühesuguse ja ühest küljest fotografeeritud linnavaatega, kuid piltide alla on märgitud ühele „kagust“, teisele — „lõunast“. Ning lõpuks — raekoda raamatu kaanepildina vähendab tunduvalt selle muidu maitsekalt toimetatud ja ka trükitehniliselt kordaläinud teose imposantsust.

Hugo Viires.

Oskar Loorits: Gedanken-, Tat- und Worttabu bei den Estnischen Fischern. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused nr. 9, 1939.

See on dr. Looritsa järjekordne teos eesti rahvakommete tutvustamiseks ja teaduslikuks interpreteerimiseks. Käesolev 127-leheküljeline köiteke on esijoones siiski arhiivmaterjali avaldamine, milleks tõuget on andnud D. K. Zelenin'i teos Ida-Euroopa ja Põhja-Aasia rahvaste tabukombeist.

Olgu toodud mõned näited raamatus leiduvast materjalist. Vanade eesti kalurite juures valitsevad tugevad mõtte-, teo- ja sõnakeelud, mille rikkumise eest karistatakse uputamise, vette kastmise, viimatrahviga jne.

Nõutakse näiteks, et kalur ühispüügile minnes ei mõtleks kodustele asjadele. Noori abielumehi ei usaldata seepärast kaasa võtta; nende mõtted viibivad naise juures ja see rikub kõigil kalaõnne. Ka ei tohi kalastajad üksteisele vihased olla, rääkimata avalikust riust. Et hoiduda merel sõnelemisest, peidavad näit. mehed kalale minnes aidavõtme (Tartu < Võnnu). Siis on kindel, et naised seda otsides kodus riidlema hakkavad ja vana õelus nende juure jääb.

Vargus kalastuspiirkonnas kuulub rängima karistuse alla. Mõnes kohas sunnitakse teolt tabatu oma saaki otsekohe ära sööma, sest küsimuses ei seisa niivõrd kaotatud kalad kui edaspidine kalaõnn.

Keelud on üldse väga mitmesugused. Näit. ei tohi merel vilistada, see kutsuks tuule välja. Võrgu valmistamisel, püügi ajal ja püügile minnes ei tohi teatavaid loomi ega esemeid nimepidi nimetada. Kohati on tabuks tunnistatud kõik sõnad, milles leidub häälik „r“, nagu „võrk“, „tüdruk“, „rebane“, „kurat“ jne. Mõnel pool keelatakse kuivamaa loomade nimetamine, teisel aga kalade nimetamine õige nimega.

Seetõttu tekib terve rida pseudonüüme, mis sõnaloomingulisest seisukohast väga huvitavad. Nii kutsutakse kalurite keeles jäneest — „kõõpjalg“, „kontjalg“, „pitka kõrva mees“ jne.; hunt on — „sorgsaba“, „vihtsaba“, „kasteregi“, „hallivatimees“ jne.; rebane — „va salaluur“, „punur“ jne.; siga — „pitknina“, „pitka palge mees“, „rüngija“, „arjasselg“ jne.; lehm — „mahlapuu“, „karova“ jne.; hüljes — „marssal“, „rahnupoiss“, „vanamusu“, „merekoer“ jne.; kass — „igivaenlane“ jne.; vares — „sari-

nina“, „ehmik“, „vaak“, „nokk“ jne. Isegi majakatule kohta öeldakse „pitka välk paistab“ pro tornituli vilgub.

Nimekeeldude interpreteerimisel toonitab autor eriti nimihinge tähtsust eesti rahvausundis. Nimes arvati ju peituvat olendi hing, mis vastavale sõnale suure maagilise võimu andis. Pseudonüümi peeti aga hädaohutuks. Selles polnud hinge ja selle abil ei saanud kedagi „välja kutsuda“.

Lisas kasutab dr. Loorits veel kord juhust rõhutada üht eesti rahvaluule omapärasemat motiivi — veekogude rändamist. Autor on seda juba oma varasemais töis esile tõstnud kui haruldast ja võrdleva rahvaluule seisukohast küllaldase tähtsusega motiivi. Kalastamisega seotud keelud on teatavas seoses üldise veekogude rüvetamise keeluga. Seda näitavad paljud jõgede-järvede ja merede rändamislood. Seal on alati põhjuseks mingi juhtum, kus inimene on veekogu puhtust rüvetanud. Mitmes näites osutub sääraseks teotajaks naine, kes veest püütud kalaga pühib oma musta last. Ka kalastamisel hoidutakse vee vihastamisest.

Kokkuvõttes on Looritsa raamat huvitavaks materjalikoguks nii folkloristidele, kes uurivad sama spetsiaalküsimust, kui igapähele, kes on huvitatud meie kalurite elust, nende kalastamisviisidest, või primitiivsest animistlikust mõtlemisest üldse.

Aira Kaal.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1939 ASUTATUD 1906. XXXIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRUIIS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotõsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 43-00.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.

„Noor-Eesti“ k/ü, Rütõti 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rütõti 11, tel. 27-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rütõti 11, tel. 29-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvapälikool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järele: lehekülj 75 kr., pool lehekülj 40 kr., veerand lehekülj 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügilt otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1938) hinnaga à 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute kõitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

Üksiknumbri hind 50 s.